

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА

Факультет фінансів

Кафедра фінансів імені Віктора Федосова

**ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНА
ПРОГРАМА
ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ
СПЕЦІАЛЬНІСТЬ**

«Фінанси»

07 «Управління та адміністрування»
072 «Фінанси, банківська справа та
страхування»

Форма навчання: дистанційна
очна (денна), заочна, дистанційна

КВАЛІФІКАЦІЙНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему **«Бюджетний дефіцит: причини виникнення та шляхи мінімізації»**
(назва теми)

здобувача Дубініної Анастасії Владиславівни
(ПІБ, підпис)

Науковий керівник: к.е.н., доц. Захожай К.В.
(науковий ступінь, учене звання, ПІБ)

(підпис)

**Робота допущена до захисту перед екзаменаційною комісією з
атестації здобувачів вищої освіти (ЕК)**

Завідувач кафедри: д.е.н., проф. Опарін В.М.
(науковий ступінь, учене звання, ПІБ)

(підпис)

Київ 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ	5
1.1. Економічна сутність бюджетного дефіциту.....	5
1.2. Нормативно-правове регламентування дефіциту бюджету	13
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ В УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ 2018-2022 РОКІВ	18
2.1. Індикатори і показники, що характеризують дефіцит бюджету.....	18
2.2. Аналітична оцінка бюджетного дефіциту	24
2.3. Вплив дефіциту бюджету на економіку держави	322
РОЗДІЛ 3. ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ МІНІМІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ	41
3.1. Причини виникнення бюджетного дефіциту в Україні	41
3.2. Зарубіжний досвід управління бюджетним дефіцитом	44
3.3. Шляхи мінімізації дефіциту бюджету	49
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми. Державний бюджет займає одне з провідних місць у фінансовій системі держави та є невід'ємним компонентом розбудови незалежної держави. Зміст бюджету полягає в утворенні централізованого фінансового фонду, який, у подальшому, сприятиме виконанню завдань та функцій держави, використанню державних фінансів у загальнодержавних цілях.

Бюджетний дефіцит є одним із найважливіших макропоказників в економіці будь-якої країни. В Україні високий рівень даного показника набув останнім часом хронічного характеру: його надмірне зростання створює кризову ситуацію у сфері державних фінансів, грошово-кредитній системі, стимулює інфляційні процеси. Постійна тенденція до збільшення обсягу бюджетного дефіциту в Україні є однією з причин економічного спаду і вимагає від урядових структур розробки та впровадження ефективних управлінських рішень у бюджетній сфері. Потреба всебічного дослідження даного питання, а також пошук шляхів мінімізації рівня бюджетного дефіциту в Україні й визначає актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань бюджетного дефіциту присвячені праці значної кількості як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Особливої уваги заслуговують публікації таких українських вчених, як Л. Гладченко, Л. Гордєєва, Р. Колеснікова, С. Кондратюк, В. Кравченко, І. Луніна, Л. Омелянович, В. Опарін, В. Оспіщева, Н. Рєдіна, К. Самсонова, В. Федосов, С. Юрій. Важливими є також роботи зарубіжних науковців – Ш. Бланкарта, Дж. Б'юкенена, А. Вагнера, Дж. Кейнса, А. Лернера, Р. Масгрейва, П. Самуельсона, М. Фрідмена, Ф. Хайека, Дж. Хікса, Й. Шумпетера та інших.

Мета і завдання дослідження. Мета КБР полягає у теоретичному обґрунтуванні сутності і причин виникнення бюджетного дефіциту та наданні практичних рекомендацій та пропозицій щодо шляхів його мінімізації.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі *завдання*:

- дати теоретичну характеристику сутності бюджетного дефіциту;

- дослідити нормативно-правове регламентування бюджетного дефіциту;
- визначити індикатори і показники, які характеризують бюджетний дефіцит;
- проаналізувати бюджетний дефіцит в Україні протягом 2018-2022 років;
- здійснити дослідження впливу дефіциту бюджету на економіку держави;
- визначити причини виникнення бюджетного дефіциту в Україні;
- дослідити зарубіжний досвід управління бюджетним дефіцитом;
- обґрунтувати шляхи мінімізації дефіциту бюджету.

Об'єкт дослідження – бюджетний дефіцит.

Предмет дослідження – економічні відносини щодо виникнення та управління бюджетним дефіцитом.

Методи дослідження. У КБР використано такі загальнонаукові методи: пізнання, системного аналізу та синтезу, порівняння, графічної та аналітичної екстраполяції.

Теоретична, методична та практична значущість отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані у кваліфікаційній бакалаврській роботі теоретичні положення та практичні рекомендації можуть бути використані в організації управління бюджетним дефіцитом державними фінансовими органами.

Інформаційною базою дослідження виступили Закони та інші нормативно-правові акти, пов'язані із бюджетним дефіцитом, праці українських і зарубіжних науковців у галузі фінансів, офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України.

Апробація матеріалів кваліфікаційної бакалаврської роботи. Результати дослідження були апробовані на IV Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів і студентів «Сучасні інформаційні технології та системи в управлінні», яка проходила 19-20 квітня 2023 року. За результатами конференції були опубліковані тези доповіді на тему «Розвиток інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет».

Структура. Дана кваліфікаційна бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатку.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ

1.1. Економічна сутність бюджетного дефіциту

В умовах сьогодення економіка будь-якої країни не може ефективно функціонувати та розвиватися без здійснення ефективного державного управління усіх ланцюгів та рівнів фінансової системи. Інструментом зазначених управлінських процесів є фінанси, а формою реалізації таких функцій держави виступає бюджет. Державний бюджет являється фондом фінансових ресурсів, який знаходиться у розпорядженні відповідних органів виконавчої влади та може бути використаний для виконання покладених на них функцій.

Бюджет є важливим засобом ефективної реалізації фінансової політики, оскільки бюджетна система є основною ланкою державних фінансів. Будучи основним фінансовим документом країни, бюджет дає владі реальні економічні можливості для здійснення влади, відображає масштаби фінансових ресурсів, необхідних країні та регіонам, тим самим визначає податкову політику України. Також Держбюджет визначає обсяги витрат коштів під час перерозподілу доходів і валового внутрішнього продукту, задає конкретні напрямки для того, щоб держава могла виступати в ролі ефективного регулятора економіки [1].

Поняття «бюджет» походить від старонорманського слова «bougette» (гаманець), від якого потім утворилося слово «budget». Значення «бюджету» втілено в Ст. 2 Закону України "Про Державний бюджет України", відповідно до якого бюджет – це план формування і використання фінансових ресурсів для забезпечення виконання завдань і функцій органів державної влади, органів влади АРК та органів місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [2].

На рис. 1.1 наведено основні показники Державного бюджету як основного фінансового плану країни:

- баланс доходів та видатків,
- перевищення доходів над видатками (профіцит бюджету)
- перевищення видатків над доходами (дефіцит бюджету).

Дефіцит бюджету — це досить складне явище, що характеризує різноманітні аспекти соціально-економічного розвитку суспільства та відображає ефективність державної політики в галузі економіки.

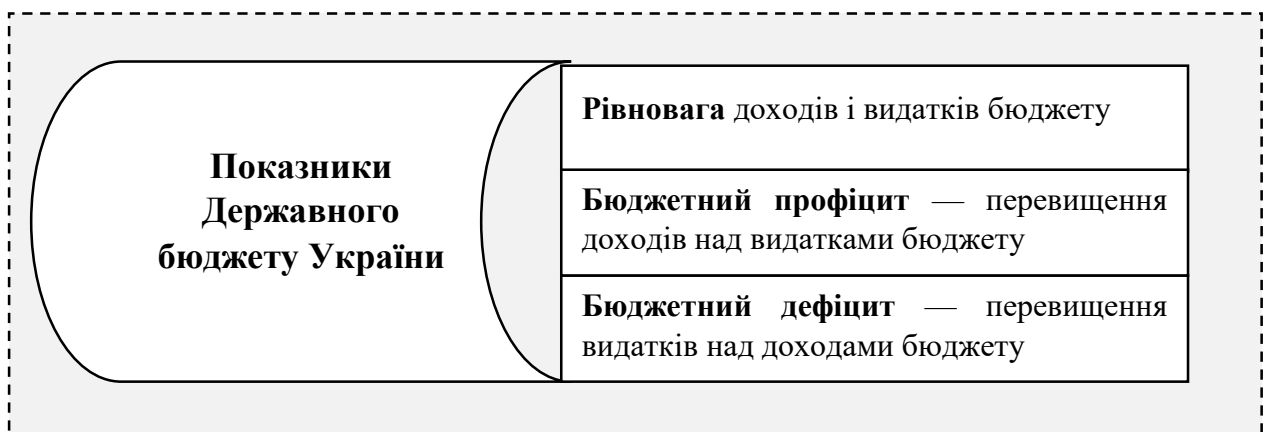

Рисунок 1.1 – Основні показники Державного бюджету України

Джерело: розроблено автором на основі [3]

Відмітимо, що у даний час бюджетний дефіцит притаманний економіці будь-якої країни у зв'язку із постійними скороченнями надходжень та зростанням видатків. Дефіцит бюджету може бути однією із вагомих причин інфляції.

Трактування вітчизняних науковців дефініції «бюджетний дефіцит» дещо різняться.

Так, наприклад, В.М. Федосов у своїй роботі «Управління державним боргом у контексті ризик-менеджменту» зауважує, що «...бюджетний дефіцит варто трактувати лише як негативне явище, що чинить руйнівний вплив як на всю економіку, так і на окремі її галузі, тому необхідно вживати термінових і ефективних економічних заходів задля уникнення хронічної фінансової нестабільності» [4].

В.І. Оспіщев у праці «Курс для фінансистів» зазначає наступне: «У той час як для держави бюджетний дефіцит є повністю негативним явищем — для інших суб'єктів фінансових відносин він може приносити користь, наприклад, тоді, коли державні витрати перевищують грошові надходження: дефіцит забезпечує збільшення попиту за рахунок зростання купівельної спроможності населення» [38].

І.В. Алексєєв у праці «Гроші та кредит» зауважує, що «державі не слід сприймати бюджетний дефіцит, як негативне та надзвичайне явище до тих пір, поки воно складає не більше 2–3% від ВВП. У разі перевищення цієї межі, знижується інвестиційна діяльність та підвищується рівень інфляції» [6].

У Бюджетному кодексі України (П. 21 Ч. 1 Ст. 2) регламентується: «Дефіцит бюджету являє собою перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету)» [2].

Якщо планово формується дефіцит, то це означає, що доходів, які планують отримати до бюджету протягом року прогнозовано буде недостатньо для повного покриття запланованих видатків. Дефіцит бюджету має різні прояви, які можуть характеризуватися різними причинами, чинниками та наслідками. Тому доцільним стає питання всебічного аналізу видів дефіциту бюджету залежно від властивих для нього ознак.

С.Л. Лондар та О.В. Тимошенко у навчальному посібнику «Фінанси» дану дефініцію розглядають наступним чином: «Дефіцитом бюджету є обсяг бюджетних видатків, здійснених за рахунок внутрішніх і зовнішніх фінансових заощаджень інших секторів економіки, у тому числі й міжнародної, акумульованих урядом на добровільних засадах протягом поточного чи минулих періодів та, у виняткових випадках, за рахунок обсягу первинної емісії центрального банку» [7].

Дещо відрізняється підхід до змісту дефініції у науковців С.І. Юрія та В.М. Федосова, які зазначають: «...показник бюджетного дефіциту свідчить про перевищення передбачених у бюджеті видатків над постійними доходами, до

яких відносять податки і збори та обов'язкові платежі, які, відповідно до бюджетної класифікації, є основною частиною доходів бюджету» [8].

В.М. Опарін в посібнику «Фінанси (загальна теорія)» бюджетний дефіцит визначає як «...перевищення видатків над власними доходами держави, що надійшли на постійній основі» [5].

Ю.В. Пасічник у посібнику «Бюджетна система України» використовує наступну дефініцію: «...є економічною категорією, що відображає співвідношення між доходами і видатками бюджету з перевищенням видатків. Бюджетний дефіцит є наслідком певного стану економічних відносин, які виникають між учасниками суспільного виробництва в процесі використання фінансових ресурсів понад їх наявну величину» [9].

У власних наукових дослідженнях американський вчений Дж. Б'юкенен зазначає про притаманність бюджетних дефіцитів демократичним суспільствам, негативне сальдо балансу державних доходів і витрат, особливо в період війн, економічних криз. Тобто вчений констатує той факт, що бюджетний дефіцит за умов демократії є неминучим, також визначає наявність соціальних пільг як основну причину дефіциту.

Дослідивши наукові публікації, слід зауважити, що визначення дефініції «бюджетний дефіцит» дещо відрізняються, проте спільною властивістю для них є наявність негативного впливу показника бюджетного дефіциту на стан економіки, якщо його значення перевищує 3% від валового внутрішнього продукту (ВВП).

Розгляд підходів щодо трактування дефініції «дефіцит бюджету», на думку автора, надало можливість розглядати його як співвідношення між видатками і доходами бюджету, коли видатки перевищують доходи.

На погляд автора, оптимальним є збалансований Державний бюджет, тобто обсяг доходів повинен бути рівним до обсягу видатків. Такий стан свідчить про достатній рівень джерел доходів для фінансування бюджетних потреб у відповідному періоді згідно з плановими показниками.

Такий показник, як профіцит бюджету зустрічається досить рідко і є непоширеним явищем в економіках різних країн світу, у тому числі й нашої держави. Оскільки в управлінні економікою на державному рівні перш за все стоїть завдання зменшення рівня державного дефіциту, то затвердження профіцитного бюджету є неможливим на сучасному етапі розитку.

Бюджетний кодекс України (БКУ) містить зазначене вище положення, проте також профіцитний бюджет розглядається як фактор забезпечення встановленого розміру оборотного залишку бюджетних коштів та придбання цінних паперів.

Тому, на думку автора, затвердження профіцитного бюджету в Україні є регламентованим, що обмежує його вплив на функціонування економіки.

На рис. 1.2. наведено схему балансування бюджетних показників.

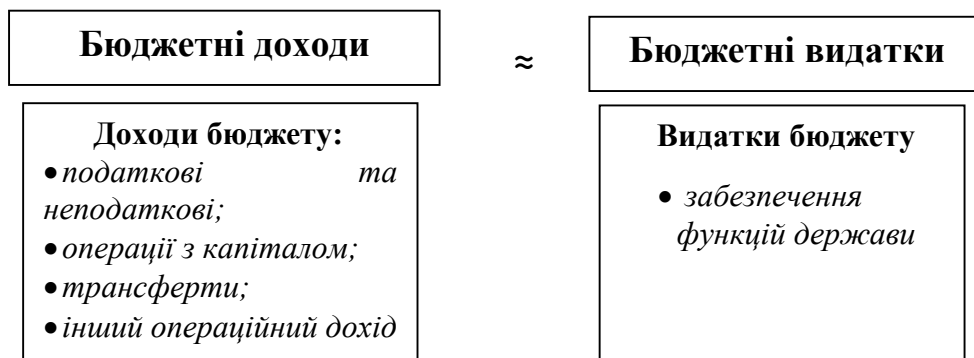

Рисунок 1.2 – Визначення бюджетного балансу

Джерело: розроблено автором на основі [18].

Дослідивши дану дефініцію, можемо навести класифікацію бюджетного дефіциту згідно з ознаками та формами прояву:

Таблиця 1.1 – Класифікація бюджетного дефіциту

Ознаки	Види бюджетного дефіциту	Характеристика
1	2	3
Місце виникнення	Зовнішній	Різниця між зовнішніми видатками та надходженнями від зовнішніх джерел
	Внутрішній	Перевищення обсягів загального дефіциту над зовнішнім

Продовження таблиці 1.1

1	2	3
Форма прояву	Плановий	Запланований і затверджений у Законі України «Про Державний бюджет України»
	Фактичний (відкритий)	Реальне перевищення витрат над доходами, офіційно зареєстроване
	Прихований	Завищення обсягів планових доходів та включення у їх склад джерел покриття бюджетного дефіциту
Причини виникнення	Вимушений	Достатність ресурсів, високий рівень доходів суб'єктів економіки, помірна політика оподаткування, зростання витрат
	Свідомий (невимушений)	Низький рівень ВВП, що не забезпечує державу достатніми доходами
Напрями фінансування	Активний	Спрямування залучених коштів під його покриття та на інвестування економіки
	Пасивний	Спрямування залучених коштів під його покриття на поточні потреби
Зміни у фіскальній політиці	Структурний	Циклічне зниження виробництва в результаті кон'юнктурних коливань
	Циклічний	Маневрування між податками і державними витратами з ціллю економічного зростання
Термін дії	Стійкий	Характерний для довгострокового періоду
	Тимчасовий (касовий)	Касові розриви у виконанні бюджету
Взаємозв'язок з державним боргом	Первинний	Різниця між величиною дефіциту бюджету і виплатою відсотків за державним боргом
	Операційний	Вирахування інфляційної частини відсоткових платежів з обслуговування державного боргу

Джерело: розроблено автором на основі [17]

Проблема дефіциту бюджету спричиняє інше негативне явище – виникнення державного боргу. На даний час державний борг в нашій країні зростає. Тому, зважаючи на це, можемо стверджувати про актуальність проблеми дефіциту бюджету. Також відзначимо існування взаємозв'язку між дефіцитом бюджету та обсягом державного боргу. Бюджетний дефіцит спричиняє збільшення державного боргу, а зростання боргу потребує додаткових витрат бюджету на його обслуговування, що в результаті збільшує бюджетний дефіцит.

Таким чином, виникає боргова циклічність: бюджетний дефіцит → державні запозичення → державний борг → платежі за боргом → бюджетний дефіцит (рис. 1.3).

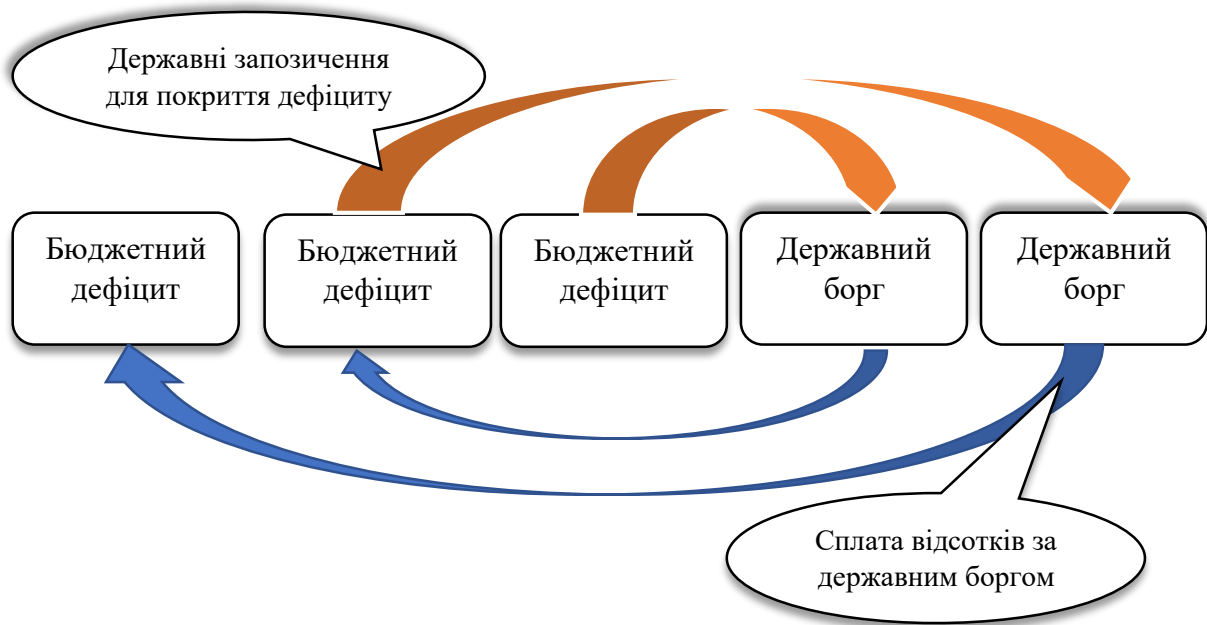

Рисунок 1.3 – Боргова циклічність [17]

Джерело: розроблено автором на основі [18].

Рис. 1.4. демонструє джерела покриття дефіциту Державного бюджету згідно з БКУ. Для фінансування дефіциту бюджету можуть бути використані джерела як інфляційні, так і неінфляційні.

Інфляційні джерела – монетизація дефіциту в результаті позик НБУ, купівлі головним банком країни державних цінних паперів.

Неінфляційні джерела – це фінансування дефіциту бюджету за рахунок запозичень на внутрішніх та зовнішніх фінансових ринках, залишків бюджетних коштів.

Відзначимо, що емісійні кошти НБУ не можуть бути джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету України. Як результат такої емісії – може розвинутися неконтрольована інфляція, знеціняться заощадження населення, збільшиться рівень бюджетного дефіциту.

Національний банк України може проводити фінансування дефіциту Державного бюджету, що безпосередньо впливає на грошову базу. Під час монетизації дефіциту держава отримує сеньйораж (дохід від друкування грошей). Сеньйораж виникає за умов перевищення приросту грошової маси над приростом реального показника ВВП, що може спричинити зростання рівня цін.

Виходячи з цього, суб'єкти господарювання сплачують так званий «інфляційний податок», функцією якого є перерозподіл їхньої частини доходів на користь держави. Зазначимо, що подібну кредитну емісію як один із способів покриття дефіциту Державного бюджету України широко використовували в період становлення незалежності.

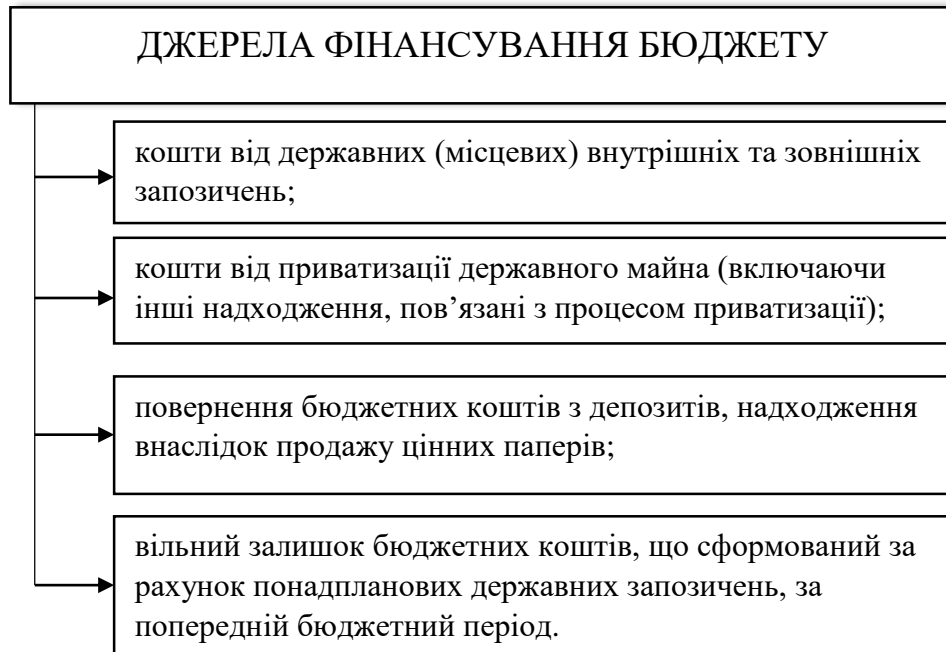

Рисунок 1.4 – Джерела покриття дефіциту державного бюджету

Джерело: розроблено автором на основі [2]

Можна відмітити, що фінансування дефіциту Державного бюджету в нашій країні можна охарактеризувати такими рисами:

- надходження, витрачання грошових ресурсів;
- фінансування бюджету розраховується на чистій основі – з обсягів валових надходжень запозичених коштів;
- показник бюджетного дефіциту – це розмір нетто-фінансування (перевищення позитивного фінансування над від'ємним — дефіциту, і, навпаки – профіциту);
- абсолютні та відносні показники бюджетного дефіциту встановлюються Законом України «Про Державний бюджет України», де також зазначається його граничний обсяг у наступному бюджетному періоді.

Отже, бюджетний дефіцит є складним явищем, що потребує визначення причин його виникнення та шляхів мінімізації. Дані питання будуть розглянуті у наступних підрозділах даного дослідження.

1.2. Нормативно-правове регламентування дефіциту бюджету

Процеси управління бюджетним дефіцитом здійснюються на основі відповідних правових та організаційних засад. Правове поле формують основні законодавчі та нормативні акти, які регулюють діяльність органів державної влади та управління у сфері бюджетної політики, регламентування бюджетного процесу та дефіциту. Організаційну основу становлять інститути, що забезпечують прийняття фінансових рішень з питань збалансування бюджету, встановлення бюджетних обмежень та оптимізації джерел його фінансування.

Система державного нормативно-правового регламентування процесу управління бюджетним дефіцитом має багаторівневий характер, що визначається:

- повноваженнями окремих державних органів у процесі прийняття фінансових рішень з питань збалансування бюджету та оптимізації джерел його фінансування,
- пріоритетністю нормативних актів, що приймаються органами державної влади та управління.

В Україні порядок визначення обсягів дефіциту та його ухвалення під час прийняття бюджету, встановлення граничних розмірів і порядок регламентування бюджетної збалансованості, визначення джерел та умов фінансування, механізмів і процедур здійснення державних запозичень у межах встановлених лімітів регламентуються такими Законами та іншими нормативно-правовими актами (рис. 1.5): Конституцією України, Бюджетним кодексом України, Законами України «Про Державний бюджет України», «Про

Національний банк України», «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», Постановами Верховної Ради України, Наказами Міністерства фінансів України.

Крім вище зазначених документів, що безпосередньо регламентують діяльність держави в питаннях управління бюджетним дефіцитом, деякі аспекти дефіцитного фінансування відображено в окремих положеннях інших Законів і підзаконних актів України. Таким чином, фінансово-правові та бюджетно-процедурні засади управління бюджетним дефіцитом регламентуються чинним законодавством України.

Правова основа регулювання бюджетних відносин в Україні та управління бюджетним дефіцитом — Конституція, в якій передбачено, що держава прагне до збалансованості бюджету України. Також, Конституція України регламентує, що винятково Закони України визначають наступне:

- будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, їхній розмір і цільове використання;
- порядок утворення і погашення державного внутрішнього та зовнішнього боргу;
- порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їхні види і типи.

У Конституції України визначені бюджетні права та обов'язки державних органів, що забезпечують управління бюджетним дефіцитом [21].

Правова першооснова управління бюджетним дефіцитом – Бюджетний кодекс України. Він визначає такі поняття, як «дефіцит бюджету», «фінансування бюджету», «державний борг», «запозичення», містить положення щодо шляхів та способів фінансування бюджетного дефіциту [2].

Згідно з Бюджетним кодексом України джерелами покриття дефіциту Державного бюджету можуть бути:

- внутрішні та зовнішні запозичення;
- кошти від приватизації державного майна;
- повернення бюджетних коштів з депозитів;
- надходження внаслідок продажу, пред'явлення цінних паперів;

Конституція України	основні засади та організаційно-правове забезпечення відносин у сфері бюджету
Бюджетний кодекс України	основні фінансово-правові та бюджетно-процедурні засади управління бюджетним дефіцитом
Закон «Про Державний бюджет України»	обмеження щодо граничних показників бюджетного дефіциту Державного бюджету та планових запозичень, способів залучення нових позик та їхні характеристики, а також можливі заходи з управління бюджетним дефіцитом і державним боргом
Закон «Про Національний банк України»	забороняє надання прямих кредитів як в національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету
Закон «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»	регулює види, загальний порядок емісії державних цінних паперів для фінансування дефіциту бюджету
Постанови Верховної Ради України	пропозиції щодо граничного розміру бюджетного дефіциту у відсотках до прогнозного обсягу ВВП, показників позикового фінансування бюджету
Накази Міністерства фінансів України	планування показників проєкту Державного бюджету та питання урядових запозичень

Рисунок 1.5 – Нормативно-правове регламентування бюджетного дефіциту в Україні

Джерело: розроблено автором на основі [19]

- вільний залишок бюджетних коштів (перевищення залишку коштів загального фонду бюджету над оборотним залишком бюджетних коштів на кінець бюджетного періоду).

Як вже зазначалося, абсолютні і відносні показники бюджетного дефіциту обмежуються встановленням у Законі України «Про Державний бюджет України» його граничного обсягу в наступному бюджетному періоді. При цьому даний нормативний акт містить дані про обсяги державної заборгованості та планових запозичень, способи залучення нових позик та їхні характеристики, а також можливі заходи з управління державним боргом на поточний рік [20].

Для того, щоб провести аналіз рівня бюджетного дефіциту та його фінансування, слід здійснити дослідження взаємозв'язку і впливу дефіциту на рівень основних показників розвитку економіки країни.

«Порогове» значення показника дефіциту Державного бюджету України становить 3% до ВВП, визначається наступними нормативно-правовими документами (рис. 1.6):

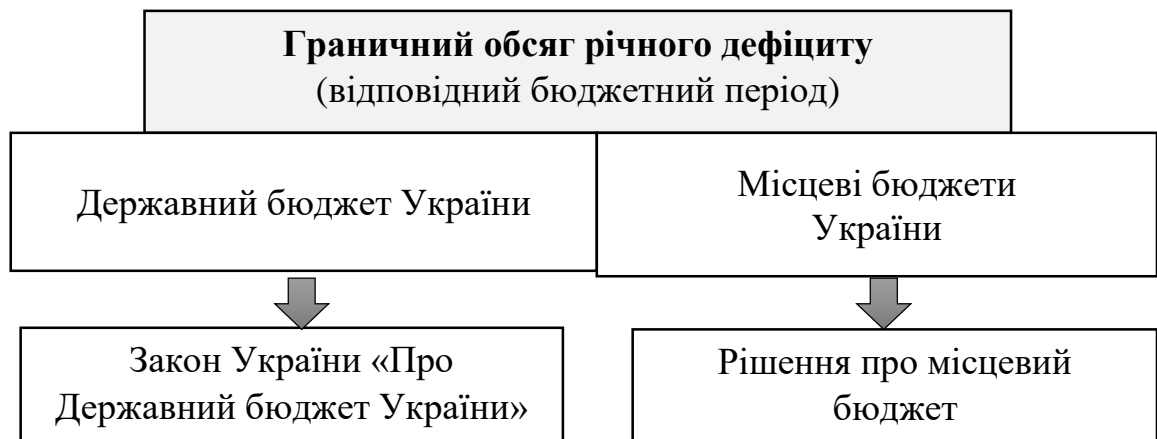

Рисунок 1.6 – Нормативно-правове регламентування граничного обсягу дефіциту бюджету

Джерело: розроблено автором на основі [2].

Питання законодавчого забезпечення відносин між Урядом та емісійним банком під час фінансування бюджетного дефіциту є одним з важливих питань в правовому полі бюджетних відносин. Закон України «Про Національний банк України» забороняє надання прямих кредитів (у національній / іноземній валюті) на фінансування витрат Державного бюджету України. Цей захід спрямований

на обмеження можливих інфляційних наслідків розширення дефіцитного фінансування для державних потреб [22].

Важливе значення у процесі управління бюджетним дефіцитом мають Постанови Верховної Ради України. Перш за все, йдеться про «Про схвалення бюджетної декларації на 2022–2024 роки», а також рекомендації Верховної Ради України щодо бюджетної політики. Зокрема, враховуючи положення даного нормативного акту, вказано пропозиції щодо: граничного розміру дефіциту (профіциту) Державного бюджету України у відсотках до прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту; граничного обсягу державного боргу та його структури; показників позикового фінансування бюджету за типом боргового зобов'язання; видатків на погашення основної суми боргу та його обслуговування, складання проєкту ЗУ «Про Державний бюджет України», закладаються основні параметри бюджетного дефіциту.

Згідно з Конституцією України, Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні та уповноважена затверджувати ЗУ «Про Державний бюджет України» і вносити зміни до нього в частині бюджетного дефіциту та джерел його фінансування, внутрішніх і зовнішніх запозичень. Управління бюджетним дефіцитом здійснюється при тісній взаємодії і співпраці різних Міністерств і відомств, які несуть відповідальність за розробку та реалізацію ефективної макроекономічної стратегії держави.

В Україні в управлінні бюджетним дефіцитом на різних стадіях бюджетного процесу беруть участь: Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України (у тому числі Департамент державного боргу), Національний банк України, Державна казначейська служба України. В умовах воєнного стану важливим є своєчасне виконання Державного бюджету.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ В УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ 2018–2022 РОКІВ

2.1. Індикатори і показники, що характеризують дефіцит бюджету

Бюджетний дефіцит притаманний будь-якій економічній системі. Необхідно зазначити, що протягом досить тривалого періоду в нашій країні спостерігається хронічний дефіцит бюджету. Причинами такої ситуації стали незбалансоване функціонування галузей вітчизняної економіки, постійне падіння рівня доходів, зростання видатків. Якщо не запроваджувати відповідні стабілізаційні заходи, вітчизняна ринкова економіка не зможе зменшити або ж і ліквідувати дефіцит бюджету у повній мірі. Для цього необхідно запроваджувати жорсткий режим економії та відшукувати шляхи зменшення витрат.

На погляд автора, тривалі економічні та політичні процеси, які переживає Україна за останні десятиріччя, свідчать про відсутність ефективних підходів у державному управлінні, визначенні причин економічних проблем у вітчизняному виробництві та зростанні дефіциту бюджету. Тому слід відмітити, що питання пошуку шляхів ефективного управління дефіцитом бюджету вимагає використання системного підходу до визначення чинників впливу на нього.

У сучасних вітчизняних дослідженнях є різні методи визначення показників бюджетного дефіциту, кожен з яких має власну аналітичну значущість, свої переваги. Найбільш поширеним у сучасній практиці є традиційний підхід до розрахунку дефіциту бюджету, що використовується для формування статистичних оглядів та звітів в бюджетній сфері. Для традиційного підходу властиві наступні Положення:

- метод ґрунтується на борговій концепції дефіциту (боргове фінансування дефіциту бюджету призводить до накопичення державного боргу);
- показники дефіциту бюджету можуть визначатися як на рівні загальнодержавного управління, так і на місцевому;
- в основі розрахунку дефіциту бюджету лежить касовий метод обліку державних фінансових ресурсів.

Дефіцит Державного бюджету розраховують в Україні на основі положень Бюджетного кодексу[4]:

$$S_B = E_{XP} - R_{EV} \quad (2.1),$$

де S_B — це дефіцит (профіцит) бюджету ;

E_{XP} — бюджетні видатки (кошти, за винятком коштів на погашення основної суми боргу, та повернення сум, які надлишково сплачені в бюджет);

R_{EV} — бюджетні доходи (податкові, неподаткові, інші надходження на безповоротній основі за законодавством України (враховуючи трансферти, гранти).

Дана формула демонструє співвідношення доходів і видатків бюджету, як складників дефіциту.

Оскільки бюджетний дефіцит одночасно являє собою необхідний об'єм додаткового фінансування (запозичень), формулу можна можна подати наступним чином[4]:

$$S_B = B_{OR} + C - D \quad (2.2),$$

де B_{OR} — запозичення в державний бюджет;

C — зменшення залишку бюджетних коштів;

D — платежі на погашення основної суми державного боргу.

За допомогою даної формули виконують розрахунок потреб в джерелах фінансування бюджетного дефіциту.

Одним з найважливіших в розрахунку абсолютної величини бюджетного дефіциту мають питання коректного обчислення бюджетних доходів, видатків, а також джерел фінансування дефіциту.

Розрахунок бюджетного дефіциту базується на бюджетній класифікації. Завдяки їй є можливість виділити надходження, що формують доходи бюджету, та операції з фінансування дефіциту. Також можна відокремити витрати, які не входять до складу видатків, так зване «негативне фінансування».

Найкращий варіант Боргової концепції дефіциту (Концепції потреб у запозиченнях), наведено в «Положенні зі статистики державних фінансів» (Положення СДФ), яке видане Міжнародним валютним фондом (МВФ) і є одним із стандартів подання показників фінансової системи країни у міжнародних дослідженнях та звітах. Положення СДФ представляє наступну класифікацію бюджетних операцій:

- ✓ доходи та гранти:
 - податкові доходи (у тому числі внески на соціальне страхування);
 - неподаткові доходи;
 - капітальні доходи (включаючи надходження від приватизації державного майна);
 - гранти;
- ✓ видатки (поточні — субсидії і трансферти, капітальні видатки і трансферти) і кредитування за вирахуванням погашення;
- ✓ фінансування (на чистій основі):
 - внутрішнє фінансування (банківське, небанківське, з боку НБУ);
 - зовнішнє фінансування;
 - зміни у валютних резервах і депозитах центрального уряду;
 - зміни у вимогах до інших суб'єктів, придбаних урядом з метою управління ліквідністю.

Необхідно зауважити, що аналітичне групування не обов'язково має збігатися з організацією структури бюджетної класифікації, яка застосовується в конкретній країні. Головне завдання бюджетної класифікації – можливість

здійснювати перегрупування бюджетних операцій у такий спосіб, щоб розрахунок показника дефіциту відповідав конкретним завданням управління бюджетом.

Залежно від бази розрахунку, визначають:

- дефіцит Державного бюджету;
- дефіцит місцевих бюджетів;
- дефіцит Зведеного бюджету;
- дефіцит, визначений за аналітичним балансом.

Аналітичний баланс — це консолідований баланс сектору загального державного управління, який охоплює не тільки Зведений бюджет, а й операції позабюджетних фондів, які формують органи влади всіх рівнів.

Бюджетний дефіцит використовується також як один важливих макрофінансових показників. Для аналітичних цілей даного дослідження можуть бути розраховані й інші показники дефіциту бюджету. Серед них на особливу увагу заслуговують скориговані показники за традиційним методом розрахування бюджетного дефіциту.

Бюджетний дефіцит без урахування у складі доходів трансфертів [4] визначається наступним чином:

$$S_B = (R_{EV} - T_R) - E_{XP}, \quad (2.3)$$

де T_R — трансферти.

Цей показник доцільно обчислювати для окремих видів бюджетів. Він демонструє той об'єм планованих видатків бюджету, котрі не забезпечені «власними» доходами.

Бюджетний дефіцит без урахування приватизаційних та інших надходжень разового характеру, що стосуються втрат активів, демонструє, у який спосіб доходи бюджету можуть покрити заплановані видатки [4]:

$$S_B = (R_{EV} - P) - E_{XP} \quad (2.4)$$

або

$$S_B = B_{OR} + C + P - D \quad (2.5),$$

де P — приватизаційні надходження.

Якщо існує відмінність між обсягом дефіциту та розрахунком відсотків за борг, то це є первинним дефіцитом. Коли в країні є випуск цінних документів для фінансування дефіциту, то завдяки цьому зростає сума заборгованості. У світовій економіці реальна процентна ставка збільшує темпи зростання ВВП. В такому разі подібне зростання спрямовується на оплату процентів державного боргу, тобто співвідношення державного боргу до показника ВВП збільшується.

Первинний дефіцит Державного бюджету — це різниця між величиною дефіциту бюджету і виплатою відсотків за боргом. Тобто, даний показник дорівнює різниці між сумою трансфертів та державних закупівель товарів і послуг та податковими надходженнями до бюджету (виплати з обслуговування боргу не враховуються). Якщо надходження до Державного бюджету будуть перевищувати суму трансфертів та державних закупівель, то в такому випадку виникає первинний надлишок бюджету.

Операційний дефіцит – дефіцит з відрахуванням інфляційної частки відсоткових виплат із обслуговування державного боргу. При великих темпах інфляції, зазначена різниця є досить дуже значною.

Бюджетний дефіцит, визначений з урахуванням у складі видатків платежів бюджету з погашення державного боргу демонструє яким чином видатки покриті доходами бюджету [4]:

$$S_B = R_{EV} - (E_{XP} + D) \quad (2.6).$$

У розрахунку первинного дефіциту бюджету зі складу видатків вираховується сума відсоткових платежів з обслуговування державного боргу:

$$SP_B = R_{EV} - (E_{XP} - D) \quad (2.7),$$

або

$$SP_B = S_B + E_P \quad (2.8),$$

де SP_B — первинний бюджетний дефіцит;

E_P — відсоткові платежі за державним боргом.

Зазначимо, що обчислення первинного дефіциту має важливе значення в тих випадках, коли процеси управління спрямовані на скорочення державного боргу. Він надає можливість визначити, наскільки поточна ситуація викликана

необхідністю обслуговувати борги, що виникли в попередній період?! Тобто є можливість обчислення розміру впливу попередніх операцій бюджету на поточне співвідношення видатків і доходів бюджету.

Доцільно, на думку автора, розглянути відносні індикатори бюджетного дефіциту:

- бюджетний дефіцит відносно ВВП;
- бюджетний дефіцит відносно дохідної частини Державного бюджету;
- бюджетний дефіцит відносно видаткової частини Державного бюджету.

На думку автора, індикатори бюджетного дефіциту залежать не тільки від рівня стабілізації і розвитку виробництва, проте й від збільшення зовнішнього і внутрішнього боргу, податкової політики держави.

Розглянемо зазначені вище індикатори.

Основним індикатором є відношення абсолютної величини бюджетного дефіциту до показника ВВП. Цей показник характеризує величину створеної доданої вартості у виробничій та невиробничій сферах економіки, він відображається у доходах та їх використанні. За допомогою значень ВВП можуть бути проаналізовані тенденції економічного розвитку держави, проведено оцінювання економічної політики. Зростання дефіциту бюджету відповідає зростанню ВВП.

Бюджетний дефіцит по відношенню до ВВП може бути розрахований за наступною формулою:

$$\text{БД} = \frac{\sum \text{БД}}{\text{ВВП}} \times 100 \% \quad (2.9),$$

де БД — рівень бюджетного дефіциту;

$\sum \text{БД}$ — абсолютна величина бюджетного дефіциту;

ВВП — валовий внутрішній продукт.

Індикатором оцінки дефіциту бюджету є також його відношення до доходів бюджету. Зменшення доходів призводить до призупинення відтворювальних процесів виробництва, зменшення інвестицій. Разом з

інфляційними процесами даний індикатор демонструє відсутність виваженої політики щодо реформ в економіці згідно з державною політикою.

Бюджетний дефіцит у співвідношенні до дохідної частини Державного бюджету може бути обчислений за наступною формулою:

$$\text{БД} = \frac{\Sigma \text{БД}}{\text{ДЧДБ}} \times 100\% \quad (2.10),$$

де ДЧДБ — обсяг дохідної частини Державного бюджету.

Бюджетний дефіцит по відношенню до видаткової частини Державного бюджету може бути обчислений за формулою:

$$\text{БД} = \frac{\Sigma \text{БД}}{\text{ВЧДБ}} \times 100\% \quad (2.11),$$

де ВЧДБ — обсяг видаткової частини Державного бюджету.

Різні підходи до обчислення показників рівня бюджетного дефіциту відповідають поставленим завданням та потребам управління ним. Так званого «Універсального» індикатора, який би досить повно міг би охарактеризувати дефіцит не існує. Тому для оцінювання дефіциту бюджету необхідно розглядати та обчислювати набір показників, на основі яких проводити комплексний аналіз.

2.2. Аналітична оцінка бюджетного дефіциту

Для аналізу тенденцій динаміки дефіциту бюджету та виявлення основних причин його виникнення автором пропонується провести дослідження та аналіз доходів, видатків та дефіциту Державного бюджету України. Зазначимо, що практично жодного року (за період аналізу) фактичні параметри бюджетного дефіциту не відповідали його граничним обсягам, що встановлювалися у Законі України «Про Державний бюджет України».

Пропонуємо проаналізувати основні показники Державного бюджету України за 2018–2022 роки (табл. 2.1 та рис. 2.1).

Аналіз питомої ваги дефіциту бюджету у ВВП (а не абсолютних його значень) дає змогу зрозуміти реальні масштаби зростання дефіциту бюджету з урахуванням змін ВВП України у 2018–2022 рр. (рис. 2.2).

Таблиця 2.1 — Основні показники Державного бюджету України за 2018–2022 рр.(млн. грн.)

Роки	Доходи		Видатки		Кредитування		Сальдо	
	% ВВП		% ВВП		% ВВП		(дефіцит бюджету)	% ВВП
2018	928108,3	26,08	985842	27,7	1514,3	0,04	-59247,9	1,66
2019	998278,9	25,12	1072891,5	26,99	3437	0,09	-78049,5	1,96
2020	1076016,7	25,66	1288016,7	30,71	5096,1	0,12	-217096,1	5,18
2021	1296852,9	23,75	1490258,9	27,3	4531,4	0,08	-197937,4	3,63
2022	1787395,6	34,43	2705423,3	52,12	-3326	-0,06	-914701,7	17,62

Джерело: розроблено автором на основі [25].

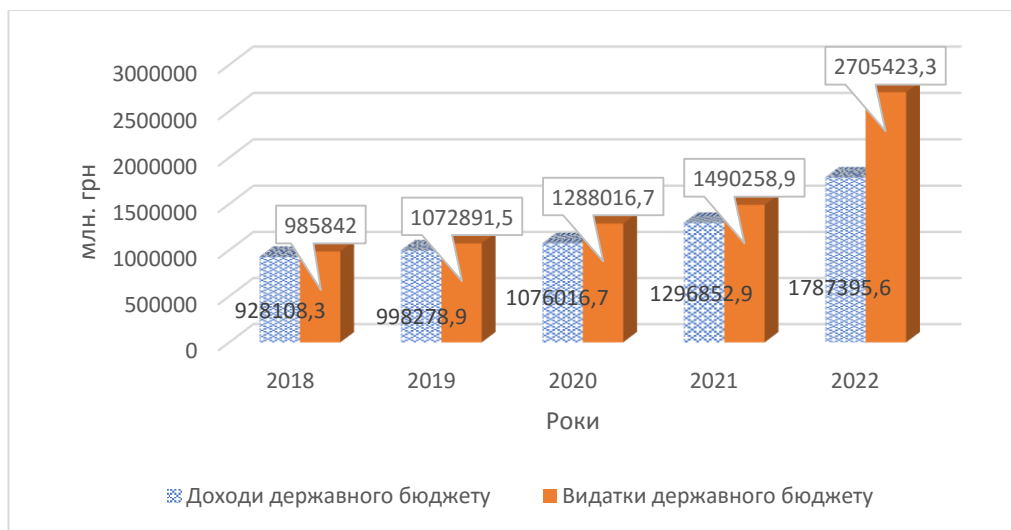

Рисунок 2.1 – Динаміка бюджетних доходів і видатків за 2018–2022 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [25]

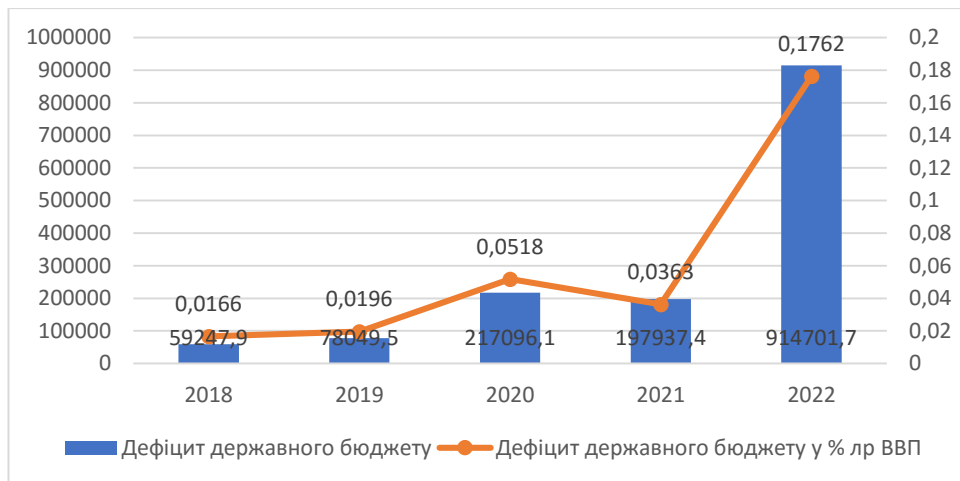

Рисунок 2.2 — Дефіцит Державного бюджету в грошових одиницях та у % до ВВП

Джерело: розроблено автором на основі [25]

Під час визначення впливу бюджетного дефіциту на економіку необхідним є розрахунок відносних показників дефіцитності бюджету, тобто таких індикаторів, як: відношення доходів, видатків та дефіциту Державного бюджету до ВВП, що вимірюються у відсотках:

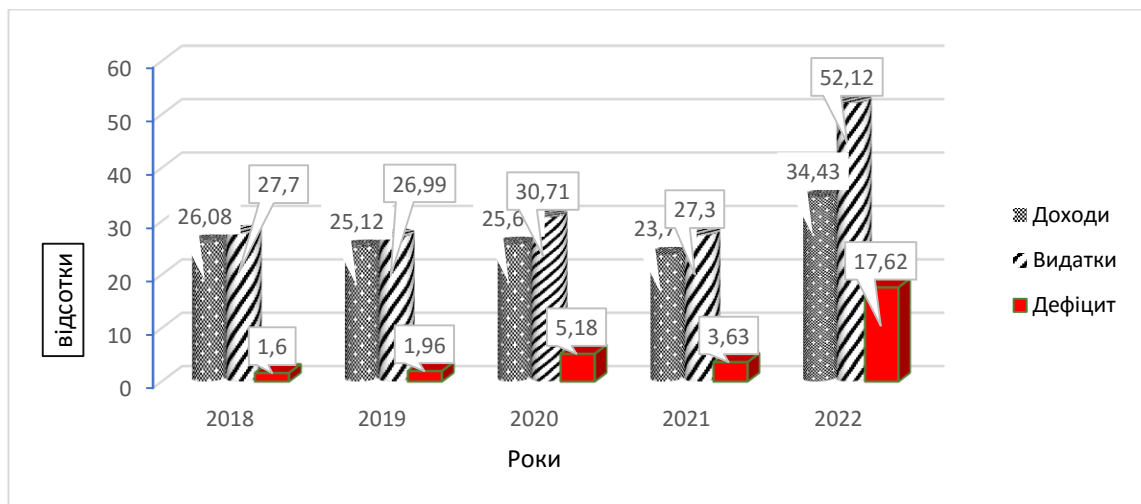

Рисунок 2.3 – Відношення доходів, видатків та дефіциту Державного бюджету до ВВП у 2018–2022 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [25]

Для кращого розуміння проблеми дефіциту, варто проаналізувати показники динаміки дефіциту Державного бюджету України, представлену Міністерством фінансів України в період з 2018 року до 2022 року (табл 2.2).

Таблиця 2.2 – Динаміка дефіциту Державного бюджету України за 2018–2022 рр.

Показники/Роки	2018	2019	2020	2021	2022
Дефіцит Державного бюджету України, млн. грн.	59247,9	78049,5	217096,1	197937,4	914701,7
Абсолютний приріст, млн. грн.:					
– ланцюговий метод	–	18801,6	139046,6	-19158,7	716764,3
– базисний метод	–	18801,6	157848,2	138689,5	855453,8
Темп зростання, %					
– ланцюговий метод	–	131,73	278,15	91,18	462,12
– базисний метод	–	131,73	366,42	334,08	1543,86
Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП, %	1,6	1,96	5,18	3,63	17,62
Темп зростання, %					
– ланцюговий метод	–	0,36	3,22	-1,55	13,99
– базисний метод	–	0,36	3,58	2,03	16,02
Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП, %	59247,9	78049,5	217096,1	197937,4	914701,7

Джерело: розроблено автором на основі [25]

Протягом розглянутого періоду дослідження в Україні спостерігалось перевищення доходів над видатками. За останні 5 років дефіцит бюджету коливався від 59247,9 млн. грн до 914701,7 млн. грн.[25].

Привертає увагу той факт, бюджетний дефіцит має певні обмеження. Маастрихтською угодою визначено, що припустимим є дефіцит на рівні 3 % від ВВП. Хоча такий норматив є досить умовним, тому що межа безпеки бюджетного дефіциту залежить від особливостей конкретної країни у економічній ситуації.

Дефіцит Державного бюджету України у 2018 р. склав 59,2 млрд. грн., (що за оцінкою становить близько 1,7% ВВП, є меншим за нормативне). Порівняно з 2017 роком дефіцит Державного бюджету у зазначеному періоді збільшився на 11398,3 млн. грн.

У 2019 році дефіцит Державного бюджету склав 78,1 млрд. грн, (що за оцінкою становить близько 1,9 % ВВП, є меншим за нормативне). Порівняно з 2018 роком дефіцит державного бюджету збільшився на 18801,6 млн. грн.

У 2020 році дефіцит Державного бюджету становив 217,1 млрд. грн. (що за оцінкою становить близько 5,18% ВВП і є більшим за нормативне). Порівняно з 2019 роком дефіцит державного бюджету збільшився на 139046,6 млн. грн.

Відповідні високі значення показників та індикаторів дефіциту Державного бюджету України у 2020 році є результатом негативних наслідків пандемії COVID-19, які враховують додаткове фінансування основних складових державної бюджетної політики, зокрема створення Фонду боротьби з COVID-19, у тому числі збільшення видатків на охорону здоров'я, освіту, надання соціальної підтримки населенню.

У 2021 році дефіцит Державного бюджету становив 197,9 млрд. грн. (що за оцінкою становить близько 3,63% ВВП, перевищення нормативу). Порівняно з 2020 роком дефіцит Державного бюджету зменшився на 19158,7 млн. грн.

У 2022 році дефіцит Державного бюджету становив 914,7 млрд. грн. (що за оцінкою становить близько 17,62% ВВП). Порівняно з 2021 роком дефіцит Державного бюджету збільшився на 7167764,3 млн. грн. (рис. 2.4).

Можемо зробити висновок, що з кожним роком ситуація укладнювалась. На загальний стан бюджету в Україні впливають як зовнішні так і внутрішні чинники. Залежно від ситуації у світі та в країні влада повинна чітко формувати бюджетний план та враховувати різноманітні деталі та чинники.

Рисунок 2.4 – Динаміка приросту дефіциту бюджету в період 2018–2022 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [25]

Аналіз отриманих результатів свідчить, що частка дефіциту Державного бюджету у валовому внутрішньому продукті коливалася в межах від 1,6% ВВП у 2018 р. до 17,62% ВВП у 2022 р. Варто зазначити, що найбільший розрив між даними показниками спостерігався у 2022 р. і склав майже 14% ВВП.

Обсяги запозичень за рахунок коштів Державного бюджету зростали в період 2018–2020 рр., а в 2021 році спостерігалось зниження обсягу кредитування. Виключення став 2022 р., за яким сума кредитних коштів склала -3326 млн. грн. (рис. 2.5).

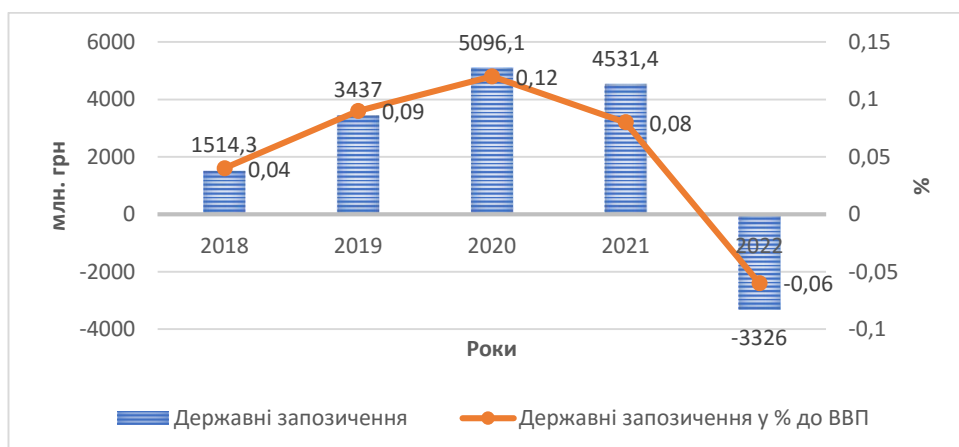

Рисунок 2.5 – Динаміка державних запозичень в млн. грн і у % до ВВП у період 2018–2022 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [25].

Автор вважає, що відповідні результати, перш за все, пов'язані з викликами, які постали перед Україною у зв'язку зі збройною агресією РФ, а також потребою надання соціальної підтримки населенню, що потребувало збільшеного фінансування і призвело до значного збільшення дефіциту Державного бюджету у 2022 році.

Отже, можемо сказати, що за період дослідження з 2018 по 2022 роки, Державний бюджет України жодного разу не приймався з профіцитом. На обсяги дефіциту бюджету вплинула нестабільність в економічному та політичному житті країни. Перевищення обсягів та темпів зростання видатків Державного бюджету над доходами призвело до незбалансованості бюджету та до значного дефіциту.

Окрім представлених розрахунків бюджетного дефіциту, на практиці застосовують відносні показники дефіциту бюджету.

Серед них виділимо наступні:

- бюджетний дефіцит без урахування у складі доходів трансфертів та грантів;
- бюджетний дефіцит, скоригований щодо сум заборгованостей за бюджетними призначеннями та несплаченими платежами;
- бюджетний дефіцит без урахування приватизаційних та інших надходжень разового характеру;
- бюджетний дефіцит, визначений з урахуванням у складі видатків платежів бюджету з погашення і обслуговування державного боргу.

Пропонується спрогнозувати показники дефіциту Державного бюджету України на наступні 3 періоди (роки). Для цього скористаємося графічним (рис. 2.6) та аналітичним методами екстраполяції та засобами MS Excel (табл. 2.3, Додаток 1).

За вихідними даними (показниками дефіциту Державного бюджету України за 2018-2022 рр.) було встановлено, що найбільш точно прогнозування можна здійснити на основі експонентної лінії тренду, оскільки величина вірогідності апроксимації в такому випадку R^2 становить майже 0,9 (що свідчить

про високу точність результатів прогнозування). Отримані результати демонструють збільшення обсягів дефіциту Державного бюджету у найближчі роки.

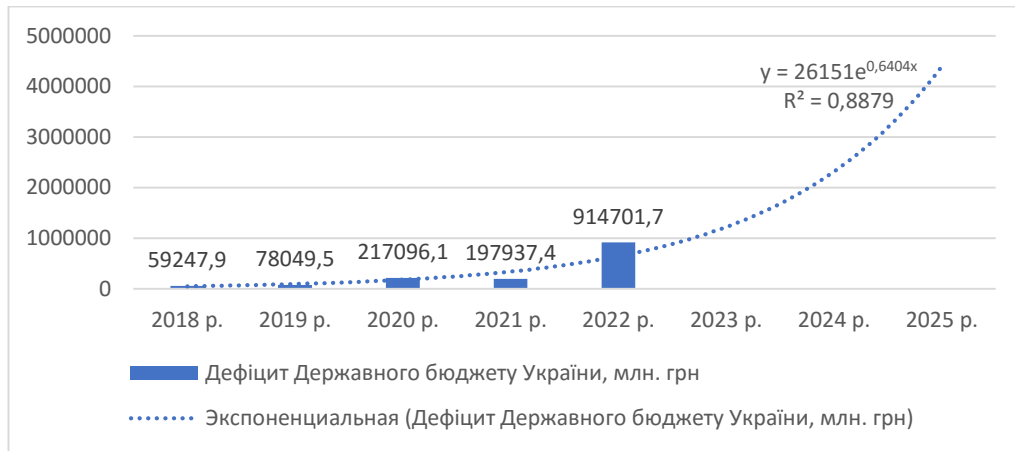

Рисунок 2.6 – Прогнозування показників дефіциту Державного бюджету України на 2023-2025 рр.

Джерело: розраховано автором на основі [25].

Таблиця 2.3 – Фактичні показники дефіциту Державного бюджету України за 2018-2022 рр. та прогнозні – на 2023-2025 рр.

Показник/ Роки	2018 (факт)	2019 (факт)	2020 (факт)	2021 (факт)	2022 (факт)	2023 (прогноз)	2024 (прогноз)	2025 (прогноз)
Дефіцит Державного бюджету України, млн. грн.	59247,9	78049,5	217096,1	197937,4	914701,7	1219865	2314455	4391227

Джерело: розраховано автором на основі [25].

Отже, можемо зробити висновок, що бюджетний дефіцит є невід’ємною частиною сучасної бюджетної системи більшості держав світу. Дане явище характерне і спостерігається навіть у найбільш економічно розвинутих країнах, що свідчить про неоднозначність його наслідків. Наприклад, за певних економічних обставин дефіцит бюджету є благом для країни та може бути фактором стимулюючого впливу на економіку. Проте у більшості випадків наслідки бюджетного дефіциту негативно впливають на соціально-економічну складову держави, призводять до скорочення інвестиційних процесів. У деяких випадках значний хронічний дефіцит бюджету може призвести навіть до

швидкого дефолту. Зазначимо також, що прийняття бюджетів на певний період з дефіцитом може бути дозволено за наявності обґрунтованих джерел його фінансування. Тому іншими, не менш важливими питаннями в сфері управління бюджетним дефіцитом, є вибір оптимальних методів фінансування та розробка стратегічних і тактичних заходів з мінімізації його наслідків.

2.3. Вплив дефіциту бюджету на економіку держави

Дефіцит бюджету є одним із показників макrorівня та характеризує стабільність фінансової системи. Управління бюджетними процесами покликане регулювати співвідношення доходів і видатків бюджету таким чином, щоб сальдо бюджету було позитивним або ж мало незначний дефіцит.

Аналізуючи вплив бюджетного дефіциту на економіку, важливо звертати увагу на його тривалість, стан та тенденції розвитку економіки, політичну ситуацію. Протягом нетривалого періоду рівень бюджетного дефіциту може бути допустимим у випадку, якщо завищені витрати бюджету спрямовувалися на економічні або соціальні програми. Такі процеси у свою чергу можуть забезпечити зростання продуктивності праці. Тобто, можемо зазначити, що нарощування виробництва призводить до скорочення бюджетного дефіциту.

Як показує аналіз даних міжнародної статистики, у більшості країн світу, у тому числі й в Україні, бюджетні дефіцити набули хронічного характеру, що сприяло поглибленню фінансової нестабільності. Хронічні дефіцити дають поштовх інфляційним процесам і виводять досить значні обсяги фінансових ресурсів з приватного сектору. Хронічні бюджетні дефіцити у світовій економіці свідчать про існування причинно-наслідкового механізму.

Відношення бюджетного дефіциту до ВВП значною мірою відбиває стан державних фінансів, оскільки показує масштаби бюджетної розбалансованості відносно національної економіки.

Згідно з даними міжнародної статистики «нормальна» величина бюджетного дефіциту у високорозвинутих країнах коливається у межах 3–4% від розміру ВВП за середньосвітової його величини 4,5%. Існує тенденція до стабілізації бюджетного дефіциту в середньосвітовому вимірі 4–5% [8, с. 209]

Бюджетним кодексом України встановлено наступне:

- показник дефіциту державного бюджету на кожен рік середньострокового періоду не може перевищувати 3% прогнозного номінального обсягу ВВП України на відповідний рік (стаття 14, п.1);
- загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 60% річного номінального обсягу ВВП України (стаття 18, п.2);

Стосовно впливу бюджетного дефіциту на розвиток економіки існують досить суперечливі погляди:

- теорія дефіцитного фінансування;
- неокласичний напрямок.

Прихильники теорії дефіцитного фінансування бюджетних видатків виходять із того, що бюджетний дефіцит для національної економіки не становить загрози, оскільки всі видатки, у тому числі й ті, що перевищують доходи, здійснюються на території даної держави і сприяють зростанню добробуту країни. Якщо дефіцит буде зосереджений у бюджеті розвитку, тоді збільшення дефіцитного фінансування може призвести до інвестиційного або інноваційного зростання. Крім того, дефіцит бюджету означає збільшення доходів суб'єктів господарювання і населення (отримувачів бюджетних коштів), що, у свою чергу, стимулює зростання купівельної спроможності, продуктивності праці й розширення національного виробництва. А це призводить до збільшення обсягів податкових надходжень.

Прихильники неокласичного напрямку дотримуються протилежної позиції. На їхню думку, хронічні дефіцити неминуче вимагатимуть більш високих податків у майбутньому, що рівнозначно перекладанню поточного економічного тягаря на майбутні покоління. Якщо для фінансування дефіциту

бюджету застосовується емісія грошей, то це може призводити до розладу грошово-кредитної системи, девальвації національної валюти, зростання внутрішнього і зовнішнього боргу держави.

До останнього часу вважалося, що основним завданням бюджетної політики держави є дотримання щорічно збалансованого бюджету. В основі такого підходу лежить концепція збалансованості бюджету в процесі економічного циклу. Обґрунтування цієї концепції зводиться до того, що для протистояння спаду виробництва уряд повинен знижувати податки і збільшувати державні видатки, тобто провокувати дефіцит. Під час економічного піднесення слід підвищувати податки і знижувати урядові витрати. Позитивне сальдо бюджету може бути використано на покриття державного боргу, що виник у період економічного спаду. Але, як свідчить практика, спади і піднесення у певному циклі можуть бути неоднаковими за глибиною і протяжністю. Намагаючись збалансувати бюджет, Уряд повинен або підвищити ставки податків, або скоротити державні витрати.

На думку автора, на розвиток вітчизняної економіки за останні роки суттєвий вплив мали: негативний зовнішньо-економічний стан, несприятлива цінова політика на світових ринках, зокрема на основні товари вітчизняного експорту — чорні метали, добрива та залізорудну сировину, зернові. Також вплив на головні макроекономічні показники країни мали значні торговельні обмеження, втрата виробничих потужностей, розбалансована інфраструктура внаслідок військового конфлікту з росією, а також накопичені структурні дисбаланси в економіці протягом останніх років.

Виклики, які постали у зв'язку зі збройною агресією проти України, потребою надання соціальної підтримки населенню, потребували збільшеного фінансового забезпечення на їх вирішення, що призвело до значного збільшення дефіциту Державного бюджету.

Фактично Державний бюджет у 2022 році виконано з дефіцитом у сумі 914,9 млрд. гривень, що становить 59,5 % річного планового показника зі змінами та відповідає 18,6 % очікуваного обсягу ВВП. Основним джерелом

отримання фінансових ресурсів, необхідних для фінансування Державного бюджету у 2022 році, були державні внутрішні та зовнішні запозичення.

На початок 2023 р. борговий ліміт було перевищено в 1,4 рази, а ліміт бюджетного дефіциту – майже у 6 разів.

Більш детально зупинимося на показниках фінансування дефіциту Державного бюджету України за типом боргового зобов'язання (табл. 2.4) та типом кредитора (табл. 2.5).

Таблиця 2.4 – Джерела фінансування дефіциту за типом боргового зобов'язання Державного бюджету України за 2018–2022 рр., млн. грн.

Показники/Роки	2018	2019	2020	2021	2022
Фінансування за борговими операціями:	52105,1	80483,9	245101,5	177113,6	860529,7
Запозичення:	286572,9	425696,5	639615,3	618198,9	1309094,1
- внутрішні запозичення	174226,3	345908,2	389179,4	410054,8	696896,2
- зовнішні запозичення	112346,6	79788,3	250435,9	208144,1	612197,9
Погашення:	-234467,8	-345212,6	-385509,3	-441085,3	-448564,4
- внутрішні запозичення	-166880,4	-261412,7	-239866,8	-343489,8	-401929,9
- зовнішні запозичення	-67587,4	-83799,9	-154647,0	-97595,5	-46634,4
Надходження від приватизації державного майна:	268,8	549,5	2248,2	5097,9	1712,02
Фінансування за активними операціями:	6 877,3	-39,7	-29738,7	15725,9	52459,9
- зміни обсягів депозитів і цінних паперів, що використовуються для управління ліквідністю	1000,0	9117,6	-4839,9	-17728,2	-30000,0
- зміни обсягів бюджетних коштів	5877,3	-9157,4	-24898,8	20946,7	-38931,1
Загальне фінансування	59251,1	80993,7	217611,0	197937,4	914701,7

Джерело: розроблено автором на основі [39]

Динаміка державних запозичень у розподілі на зовнішні і внутрішні у період 2018-2022 рр. представлена на рис. 2.7, динаміка джерел фінансування бюджетного дефіциту за типом кредитора на рис. 2.8:

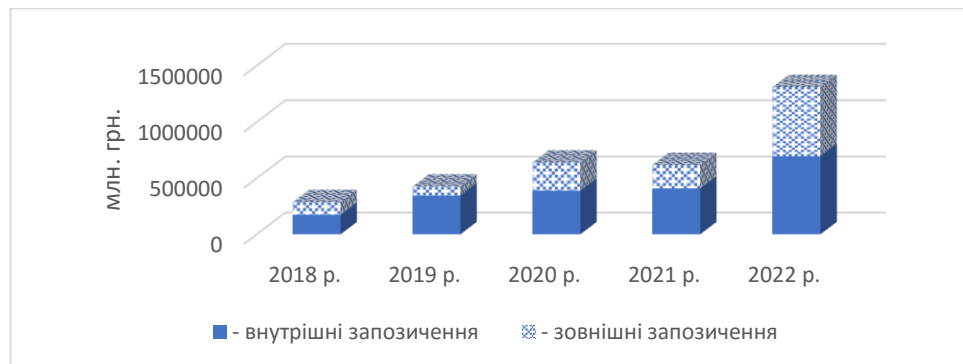

Рисунок 2.7 – Динаміка державних запозичень у період 2018-2022 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [39]

Державні запозичення змінювалися в аналізований період з 286572,9 млн. грн. до 1309094,1 млн. грн. (рис. 2.7). Найбільшого значення показник державних запозичень становив в 2022 році.

Таблиця 2.5 – Джерела фінансування дефіциту Державного бюджету України за типом кредитора 2018–2022 рр., млн. грн.

Показники/Роки	2018	2019	2020	2021	2022
Внутрішнє фінансування	14371,6	82061,1	122202,4	87388,8	349138,3
Зовнішнє фінансування	44676,2	-4011,6	94893,6	110548,6	565563,4

Джерело: розроблено автором на основі [39]

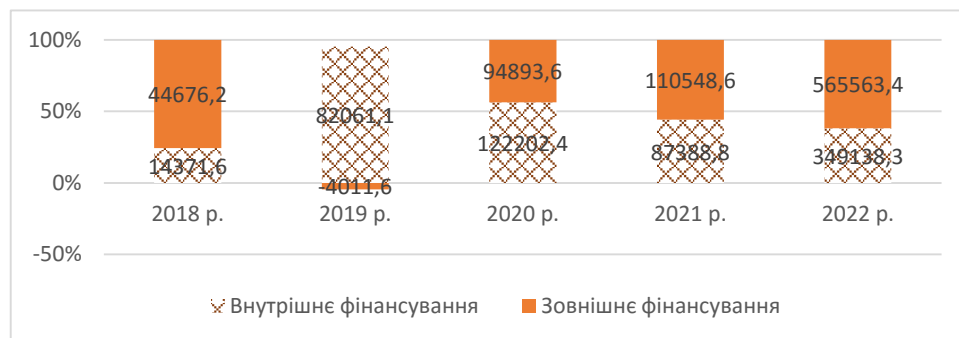

Рисунок 2.8 – Динаміка джерел фінансування бюджетного дефіциту за типом кредитора в період 2018-2022 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [39]

Як показано на рис. 2.8 тільки в 2019 році зовнішнє фінансування мало від'ємне значення, найбільшого значення даний показник досяг в 2022 році.

Надходження до Державного бюджету України від приватизації майна в період з 2018 по 2021 рік зростали, проте в 2022 році спостерігалось зниження значення даного показника (рис. 2.9).

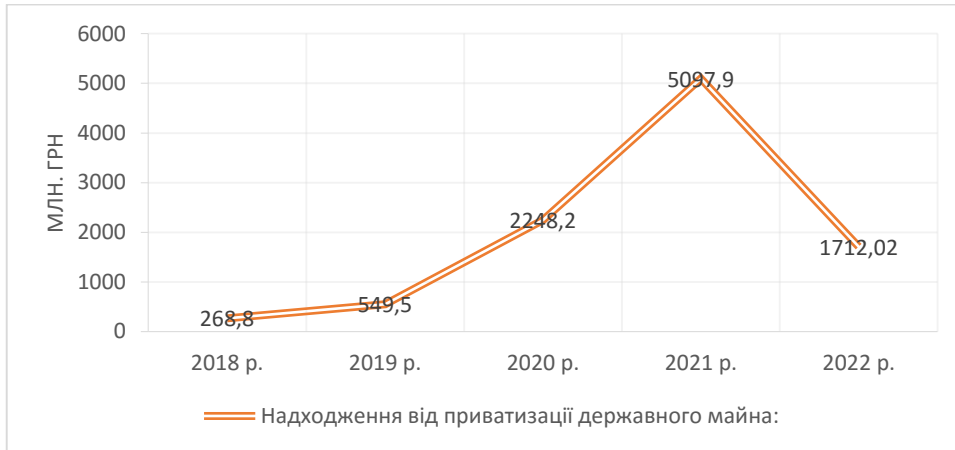

Рисунок 2.9 – Динаміка надходжень до Державного бюджету України від приватизації майна в 2018-2022 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [39]

На внутрішньому ринку Міністерство фінансів України регулярно проводило аукціони з розміщення широкого спектру облігацій внутрішніх державних позик (ОВДП), номінованих як в національній, так і в іноземних валютах.

Крім того, постійне зростання облікової ставки НБУ та інфляції протягом 2018-2022 років призвело до незапланованих додаткових видатків Державного бюджету України з обслуговування державного боргу, що вплинуло і на зростання бюджетного дефіциту (табл. 2.6, рис. 2.10 та рис. 2.11).

Таблиця 2.6 — Облікова ставка НБУ, індекс інфляції та дефіцит Державного бюджету України у 2018-2022 рр.

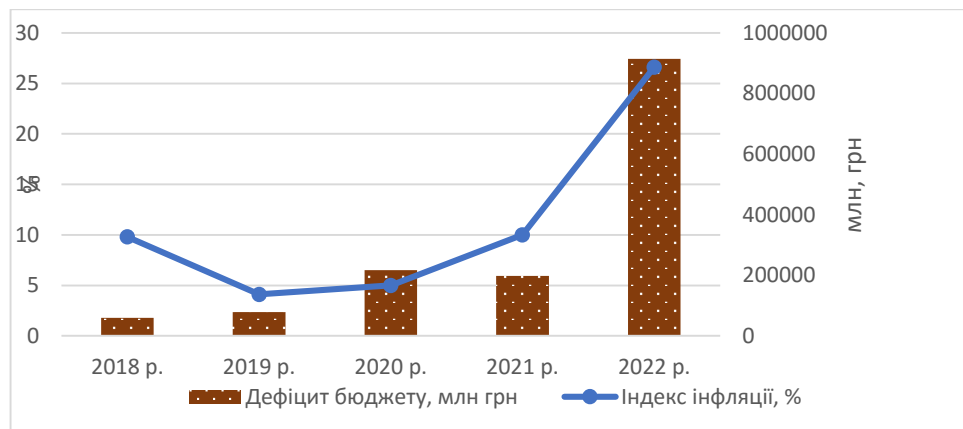
Показники/Роки	2018	2019	2020	2021	2022
Індекс інфляції, %	9,8	4,1	5	10	26,6
Дефіцит бюджету, млн. грн.	59247,9	78049,5	217096,1	197937,4	914701,7
Облікова ставка, % річних	18	13,5	6	9	25

Джерело: розроблено автором на основі [40]

Рисунки 2.10 – Динаміка облікової ставки НБУ та дефіциту Держбюджету України в 2018-2022 рр., %

Джерело: розроблено автором на основі [40]

Рисунки 2.11 — Динаміка індексу інфляції та дефіциту Держбюджету України в 2018-2022 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [40]

Порівнюючи індекс інфляції та дефіцит Державного бюджету України в період 2018-2022 років, можна стверджувати, що індекс інфляції суттєво впливає та призводить в основному до збільшення бюджетного дефіциту та є серйозною загрозою для національної економіки, — знецінюються гроші, за які населення могло купити більше товарів і послуг у держави та дати більше доходу державі.

На сьогодні склалася ситуація, коли обсяги податкових надходжень та платежів до бюджету скорочуються, виникають незаплановані потреби у покритті значних поточних витрат, оскільки країна знаходиться в умовах війни. Такі причини призводять до збільшення фіскальних ризиків в Державному

бюджеті, до зростання дефіциту і державного боргу. Потрібно також усвідомлювати, що значних пом'якшень у фіскальній політиці в найближчі роки очікувати не слід. Основна причина цього — високі зобов'язання бюджету з обслуговування державного боргу й обмежені можливості із залучення джерел фінансування.

Після початку повномасштабної війни РФ проти України, починаючи з березня 2022 року військові облигації стали дієвим інвестиційним інструментом підтримки державного бюджету, доступним для громадян, бізнесу та іноземних інвесторів:

- понад 350 тисяч нових громадян стали інвесторами у військові облигації та інвестували понад 10 млрд. грн, що стало суттєвою допомогою Міністерству фінансів України у забезпеченні фінансування військових;

- 400,0 млрд. грн., отриманих від випуску військових облигацій, придбані Національним банком України (постанова Кабінету Міністрів України від 25 лютого 2022 року № 156 «Про випуск облигацій внутрішньої державної позики «Військові облигації»).

Крім того, з метою збільшення статутного капіталу приватного акціонерного товариства «Українська фінансова житлова компанія» здійснено випуск облигацій внутрішньої державної позики в розмірі 30 млрд. грн. відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2022 року № 1415 «Деякі питання випуску облигацій внутрішньої державної позики з подальшим придбанням акцій додаткової емісії приватного акціонерного товариства «Українська фінансова житлова компанія» у 2022 році».

Значно зросли в 2022 році порівняно з попередніми аналізованими роками зовнішні державні запозичення. В умовах агресії РФ проти України, у зв'язку із збільшенням дефіциту Державного бюджету основним джерелом його фінансування у 2022 році стали саме державні зовнішні запозичення від іноземних кредиторів, у тому числі від міжнародних фінансових організацій, країн-партнерів.

Державні зовнішні запозичення до Державного бюджету у 2022 році були здійснені у сумі 612,2 млрд. грн., з яких 48,0 млрд. грн. надійшло від міжнародних фінансових організацій та країн-партнерів до спеціального фонду на впровадження спільних проєктів. Міжнародний валютний фонд та Європейська Комісія одні із перших відреагували на вторгнення рф.

МВФ з березня 2022 року надав кредити в рамках інструменту швидкого фінансування (RFI) на загальну суму 88,2 млрд. грн. (2,0 млрд. СПЗ), Європейська Комісія протягом року надала макрофінансову допомогу у сумі 256,4 млрд. грн. (7,1 млрд. євро). Міжнародним банком реконструкції та розвитку, у тому числі у співфінансуванні з Міжнародною асоціацією розвитку, було надано кредити у сумі 82,7 млрд. грн. (2,5 млрд. дол. США), Європейським інвестиційним банком, Німецькою кредитною установою для відбудови та Японським банком міжнародного співробітництва – загальним обсягом у сумі 47,5 млрд. грн. (1,6 млрд. дол. США). Уряд Канади надав кредити у сумі 60,5 млрд. грн. (1,9 млрд. дол. США), Італії – 7,6 млрд. грн. (0,2 млрд. дол. США), Нідерландів – 7,8 млрд. грн. (0,2 млрд. дол. США), Франції – 13,6 млрд. грн. (0,4 млрд. дол. США).

Розгляд причинно-наслідкових зв'язків у системі дефіцитного фінансування державної діяльності дає підстави говорити про комплекс макрофінансових ефектів, які дестабілізують економічну ситуацію в країні, а, отже, визначають необхідність реалізації ефективної політики керування бюджетним дефіцитом. Ефективне управління бюджетним дефіцитом є одним із ключових факторів забезпечення макроекономічної стабільності в державі. Від рівня даного показника залежить дієздатність країни, рівень фінансування суспільних потреб, сукупного попиту, інфляції, безробіття, стабільність національної валюти, інвестиційна привабливість економіки. Тому управління бюджетним дефіцитом має бути зорієнтоване на застосування ефективної фінансової, перш за все бюджетної стратегії, а не базуватися не тільки на короткострокових поточних пріоритетах. Ефективне управління бюджетним дефіцитом є запорукою фінансової безпеки, зростання економіки.

РОЗДІЛ 3

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ МІНІМІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ

3.1. Причини виникнення бюджетного дефіциту в Україні

Виходячи з сутності дефіциту бюджету, можна виділити основні причини його виникнення.

Основними причинами бюджетного дефіциту в Україні в останні роки стали: зниження виробництва, ефективності функціонування галузей економіки й підприємств, невважена соціально-економічна політика, що зумовили зменшення обсягів валового внутрішнього продукту й національного доходу. Це природно зумовило скорочення величини фінансових ресурсів у державі, що й відобразилось на показниках бюджету у вигляді довгострокового дефіциту. Щоб уникнути розбіжностей між надходженнями та видатками бюджету кожна країна повинна винайти причини, що призвели до їх виникнення, знати методи їх усунення.

Загальновідомий вагомий чинник дефіциту бюджету — це обмеженість коштів у держави для забезпечення наповнення бюджету необхідними доходами. Причиною цього можуть бути: високий рівень собівартості виробництва товарів, потреби у новітньому обладнанні за рахунок впровадження нових технологій, а в цілому зниження ефективності господарювання.

Другим чинником бюджетного дефіциту є непомірне зростання видатків без урахування фінансових можливостей держави, коли видатки провадяться без урахування їх доцільності та ефективності [12].

До третьої, найвагомійшої групи чинників, що сприяють дефіциту бюджету можна віднести інфляційні процеси, розбалансування грошового обігу та системи розрахунків, недосконалу податкову, інвестиційну та кредитну політику [30].

Іншими причинами виникнення бюджетного дефіциту можуть бути циклічні спади, тривале активне використання бюджетного дефіциту як вагоме знаряддя податково-бюджетної політики для повернення масштабних державних боргів. При цьому зростання відсоткових ставок за кредитами призвело до швидкого збільшення витрат за сплату відсотків щодо державного боргу.

Відомий науковець в сфері бюджетного дефіциту, Оспіщев В.І., характеризує наступні основні причини його виникнення [38]:

- зменшення приросту національного доходу внаслідок економічної кризи і спаду виробництва;
- збільшення державних видатків на фінансування неекономічних сфер діяльності, особливо на державне управління й економічно необґрунтовані соціальні програми;
- падіння доходів в умовах кризового стану економіки та зменшення надходжень до Державного бюджету України;
- циклічні спади в економіці, особливо, якщо вони глибокі й тривалі;
- неефективний механізм оподаткування суб'єктів господарювання — завищений податковий тиск зумовлює поступове зниження ділової активності та тінізацію економіки;
- неправильно визначені орієнтири та непослідовність фінансово-економічної політики;
- недостатній фінансовий контроль із боку держави за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів;
- збереження ситуації, за якої найприбутковішими є вкладення капіталу у сфери нематеріального виробництва (торговельно-посередницьку та фінансово-кредитну);
- зростання внутрішнього й зовнішнього державного боргу;
- у короткостроковій перспективі – зменшення податків з метою підвищення ділової активності та стимулювання економіки (без відповідного коригування бюджетних витрат).

Безробіття, як соціально-економічне явище також здійснює вагомий вплив на бюджетний дефіцит. Зростання його рівня в країні призводить до збільшення незапланованих витрат держави. А внаслідок зниження безробіття може відбуватися збільшення державних доходів (громадяни, отримуючи зарплату, можуть збільшувати купівельну спроможність, отримувати більше послуг, сплачувати більше податків). Отже, зниження рівня безробіття є важливим чинником, що сприяє зменшенню обсягів бюджетного дефіциту.

Результати проведеного дослідження дозволяють говорити про те, що наразі відбувається зростання дефіциту Державного бюджету України. Однією з причин утворення дефіциту бюджету є нераціональний розподіл отриманих коштів.

Опосередкованими причинами дефіциту бюджету в Україні можуть виступати:

- попереднє планування бюджету з дефіцитом з метою стимулювання розвитку;
- хронічний бюджетний дефіцит;
- події надзвичайного характеру (аварії, катастрофи, військові дії);
- нестабільність в політиці;
- відсутність достатніх резервних фондів;
- міграція процеси;
- старіння населення;
- корупційні схеми та тіньова економіка;
- некваліфікованість або низький рівень підготовки спеціалістів, що займаються бюджетними питаннями;
- фінансування економічної діяльності на майбутню перспективу.

Серед інших причин перевищення видатків над доходами виділяють:

- неефективний механізм оподаткування суб'єктів господарювання;
- посилення фіскальної функції податкової системи;
- невпорядковану систему соціальних пільг;
- низьку якість бюджетного планування;

- нераціональну структуру бюджетних витрат;
- значний обсяг тіньової економіки;
- недосконалість бюджетного законодавства.

Також для України на даний момент можна окремо визначити політичні, військові та інші економічні чинники, що впливають на бюджетний дефіцит. Але в найближчий час їх буде важко усунути, так як дефіцит бюджету вже довгі роки знаходиться в хронічному становищі, а країна перебуває у нестабільному політичному стані.

На думку автора, основними причинами бюджетного дефіциту в державі стали кризові явища в економіці, зменшення показників національного доходу та ВВП, збільшення бюджетних витрат, брак продуманої ефективної бюджетної стратегії, значний обсяг тіньового бізнесу, нераціональне використання бюджетних коштів, недосконалість фіскальна політика, корупція на різних рівнях влади, значні військові витрати, зростаюча бідність населення.

3.2. Зарубіжний досвід управління бюджетним дефіцитом

Спираючись на досвід зарубіжних країн, слід зазначити, що ідеальної взаємодії ланцюжка «надходження – витрати – дефіцит» немає ніде у світі. Навіть у найбільш розвинутих країнах бюджетний дефіцит є перманентним, діалектичним, політико-економічним процесом. Аналізуючи світовий досвід щодо можливих економічних наслідків бюджетного дефіциту, можемо стверджувати, що велика кількість розвинутих на сьогодні країн також мала у минулому значні дефіцити Державного бюджету.

Проблема бюджетного дефіциту у країнах Заходу ще із середини 70-их років минулого століття посідає одне з вагомих місць в державній політиці в галузі фінансів. Бюджетна політика базується на подоланні негативних проявів діяльності Уряду, що можуть призводити до виникнення дефіциту бюджету.

Як приклад, у 1985 р. у США було прийнято Закон «Про збалансування бюджету та надзвичайні заходи контролю за дефіцитом Федерального бюджету» (Закон Гремма-Радмена-Холлінгса). Сутність цього Закону полягає у чіткому контролі за постійним зниженням граничних розмірів дефіциту бюджету з метою його мінімізації та ліквідації, можливості подальшого затвердження збалансованого бюджету. Проведення таких заходів базується на підвищенні ефективності виробництва за рахунок впровадження новітніх технологій, забезпечення зростання доходів бюджету.

Отже, для пониження рівня бюджетного дефіциту в організації процесів управління необхідно застосовувати механізми так званого «якісного» зростання економіки.

У світовій практиці одним із відомих та найважливіших способів боротьби з бюджетним дефіцитом стали фіскальні правила. За допомогою фіскальних правил затверджують рішення у галузі фіскальної політики щодо розміру і розподілу державних витрат, їхніх джерел. Фіскальні правила залежать від потреб бюджетної системи в ресурсах та особливостей країни, а також жорстко обмежені на всіх стадіях бюджетного процесу. Вони набувають форм законодавчих норм та процедур бюджетного процесу, мають встановлені межові показники.

Фіскальні правила та бюджетні обмеження в управлінні дефіцитом бюджету можна згрупувати наступним чином [31]:

- равила збалансованого бюджету;
- правила запозичень;
- оргові та резервні правила.

У правилах збалансованого бюджету центральне місце відводиться так званому «золотому правилу» державних фінансів — дотримання збалансованості поточних бюджетних доходів і видатків. «Золоте правило» застосовується у таких країнах, як Німеччина, Японія, США. Циклічний бюджетний баланс – у Нідерландах та Швейцарії. Встановлюють граничні розміри бюджетного дефіциту у ВВП країни ЄС.

До методів збалансування Державного бюджету відносять наступні [32]:

- щорічно збалансований бюджет;
- циклічно-збалансований бюджет;
- функціональні фінанси.

Правила запозичень – обмеження або заборона використання окремих джерел державних запозичень. Серед них виділяють наступні: заборона внутрішніх державних запозичень (використовується у країнах з недостатньо розвинутими фінансовими ринками, наприклад, Індонезія), заборона державних запозичень для центрального банку (країни ЄС, США, Японія, Канада, Угорщина), обмеження їхнього розміру у відсотках до минулорічних доходів чи видатків Уряду (Бразилія, Єгипет).

Боргові та резервні правила передбачають встановлення обмежень щодо акумулювання державного боргу у % до ВВП (застосовуються в країнах ЄС). Ці правила пов'язані з формуванням спеціальних резервних фондів для запобігання фінансової кризи у той час, коли виникає необхідність в підтримці соціальних виплат у разі зменшення доходів.

Проте уніфіковані вимоги щодо формування фіскальних правил поки відсутні. Кожна країна може сама встановлювати власні фінансові обмеження, враховувати потреби бюджетного процесу.

Слід зазначити, що правове регламентування бюджетного дефіциту в країнах ЄС включає:

- маастрихтські критерії;
- фінансові санкції за їх порушення;
- моніторинг з боку Єврокомісії;
- процедуру надмірного дефіциту (застосовуються фінансові санкції до країн-порушниць).

Відповідно до Маастрихтського договору встановлено два основних критерії, які стосуються державних фінансів країн ЄС [4]:

державний борг не повинен перевищувати 60 % ВВП,
бюджетний дефіцит — 3 % ВВП.

Ще у 1997 р. країнами ЄС було схвалено Пакт про стабільність і зростання, який був спрямований на скорочення бюджетного дефіциту та досягнення у довгостроковому періоді збалансованості бюджету.

Уряди країн світу за умов світової фінансової кризи відповідно до Маастрихтських критеріїв мали на меті досягти заплановані рівні дефіциту бюджетів у 2015–2017 рр. Вони змушені були запровадити досить жорстку бюджетну політику, яка полягала в скорочення видатків бюджету, підвищенні фіскального навантаження.

Також варто зазначити, про криза в результаті пандемії COVID-19 негативно вплинула на стан усієї світової економіки, пригальмувавши її розвиток. Як наслідок, країни світу змушені були витратити набагато більше ресурсів, ніж було заплановано, що, у свою чергу, призвело до підвищення рівня дефіциту бюджету.

Таким чином, наприклад, у 2020 р. дефіцит бюджету країн як Єврозони, так і ЄС значно зріс в порівнянні з 2019 р. у контексті заходів, вжитих у відповідь на пандемію COVID-19.

У Євроні відношення дефіциту до ВВП зросло з 0,6% у 2019 р. до 7,2% у 2020 р., а в ЄС – з 0,5% до 6,9%. У Євроні відношення державного боргу до ВВП зросло з 83,6% на кінець 2019 р. до 97,3% на кінець 2020 р., а в ЄС – з 77,2% до

Зростання дефіциту бюджету спостерігалось і в США: так, наприклад, за дев'ять місяців 2020 року, дефіцит бюджету США збільшився в 3,7 рази – майже до роком раніше [35]. Щоб зменшити наслідки пандемії, країни використовували різноманітні фіскальні заходи та правила, спрямовані на пригальмування росту дефіциту бюджету.

Як приклад, пропонуємо розглянути досвід Польщі. Сусідня країна не так давно пережила в своєму розвитку економічні проблеми, подібні вітчизняним. Протягом останнього минулого десятиріччя у Польщі спостерігався досить високий показник рівня бюджетного дефіциту. На подолання дефіциту було здійснено

емісію грошей, що призвело до гіперінфляції. У результаті урядових дій за участі провідних економістів було створено та ухвалено пакет реформ:

- рийнято Закон «Про фінансову економію в державних компаніях». Це надолго можливість державним підприємствам оголошувати себе банкрутом;
- аборонено центральному банку фінансувати дефіцит бюджету та здійснювати випуск нової валюти;
- касовано пільгове кредитування державних компаній;
- апроваджено однакові фіскальні правила для усіх компаній;
- касовано податкові пільги;
- апроваджено однакові митні ставки.

У результаті цих реформ через декілька років вдалося досягти позитивних тенденцій в економіці країни: зменшити рівень інфляції, перейти до економічного зростання виробництва, підвищити обсяги польського експорту.

Отже, можемо зазначити, що країни ЄС у процесі реалізації своєї бюджетної політики використовують дефіцит бюджету як один з дієвих інструментів фінансування розвитку власних економік. У результаті проведеного дослідження встановлено, що одним із найбільш поширених та дієвих методів управління бюджетним дефіцитом на даний час виступають фіскальні правила. Вони знайшли своє широке застосування у багатьох країнах світу. Слід відмітити, що саме завдяки використанню фіскальних правил країнам ЄС вдалося уникнути макроекономічної дестабілізації.

У вітчизняній фінансовій системі для налагодження бюджетної політики потрібно також запроваджувати зарубіжний досвід вирішення проблем управління бюджетним дефіцитом. Значення показників дефіциту бюджету на сьогодні є досить великим і набуває вагомого значення для вітчизняної економіки. Від можливостей його успішного регулювання залежить економічний розвиток та стабільність функціонування, що є важливим аспектом для сталого розвитку усієї країни.

3.3. Шляхи мінімізації дефіциту бюджету

Проблема нестабільності економіки України залишається невирішеною на сьогодні. Результатом цього стало невиконання дохідної частини бюджету, великий відсоток витрат бюджету у ВВП та постійне збільшення дефіциту бюджету.

Зазначимо, що ще з кінця 90-х років було внесено та впроваджено зміни до порядку обслуговування дефіциту бюджету, визначені внутрішні та зовнішні джерела його фінансування. Було запроваджено, що запозичення повинні спрямовуватися на можливості стимулювання процесів виробництва вітчизняних товарів. Такі дії, у першу чергу, дадуть змогу стимулювати розвиток вітчизняного виробника та економіки в цілому.

Відмітимо, що у вітчизняній бюджетній системі для подолання бюджетного дефіциту в основному використовується кредитний метод фінансування. Його особливістю є проведення операцій щодо залучення коштів до бюджету на умовах повернення, платності та строковості, внаслідок чого виникають зобов'язання перед кредиторами. Внутрішніх запозичень країни не вистачає для покриття дефіциту бюджету, тому держава змушена звертатися за фінансовими запозиченнями до міжнародних кредиторів.

Процеси управління в бюджетній системі спрямовані на досягнення постійного збалансування між споживачами і наявними ресурсами. Тому протиставляти ці процеси не є виправданим. Відзначимо, що процеси управління, зокрема планування дефіциту бюджету має обґрунтовуватися на основі всебічного аналізу показників виконання планових надходжень доходів. Це надасть можливості для прогнозування змін у наступних періодах. Тому важливе місце у вирішенні таких питань займають саме методи прогнозування та побудовані на їх основі плани. Прогнозні плани повинні базуватися на основі всебічних наукових досліджень. Планування і прогнозування рівня бюджетного дефіциту має проводитись на фінансових показниках як на макро-, так і на мікроекономічному рівнях. На макроекономічному рівні здійснювати аналіз та прогнозування

відповідних показників необхідно для забезпечення розвитку галузей економіки в цілому, а також забезпечення отриманими результатами профільних державних установ. Причому важливим кроком у проведенні даних досліджень є залучення фахівців провідних економічних установ та вищих учбових закладів.

Фіскальні правила. Найбільш поширеними засобами в процесах управління дефіцитом бюджету є запровадження фіскальних правил на макроекономічному рівні, які відповідали б необхідним критеріям: простота, прозорість, адекватність, обов'язковість, чіткість, гнучкість. Тому одним з методів збільшення державних є підвищення податків.

Якщо розглядати сутність фіскальних правил, то вони є законодавчими обмеженнями довгострокового характеру відносно таких фіскальних агрегатів: державний борг, дефіцит бюджету, державні видатки. Фіскальні правила повинні забезпечити фіскальну дисципліну та зберігати макрофінансову стабільність.

Базуючись на передових досягненнях світової економічної практики, управління дефіцитом бюджету, запровадження фіскальних правил для нашої країни може включати наступні кроки:

- вибір правового забезпечення;
- визначення видів фіскальних правил;
- постановка загальної цілі запровадження фіскальних правил;
- визначення термінів досягнення поставлених цілей;
- деталізація суб'єктів, щодо яких застосовуватимуться фіскальні правила;
- деталізація операцій, щодо яких застосовуватимуться фіскальні правила;
- визначення межових значень показників фіскальних правил;
- встановлення умов відхилення нормативів, установлених фіскальними правилами;
- визначення контролюючих методів застосування фіскальних правил;
- визначення стадій контролю за дотриманням фіскальних правил;
- розроблення та встановлення санкцій за порушення фіскальних правил.

Так, у результаті проведеного дослідження та на основі даних МВФ на кінець 2021 року законодавство 105 країн містило фіскальні правила. Потрібно

відмітити, що майже одна третя з цих країн використовували боргові ліміти в поєднанні з граничним розміром бюджетних видатків і правилом дефіциту, а одна четверта – боргові ліміти та правила бюджетного дефіциту.

В Україні до початку війни діяли фіскальні правила у формі боргового ліміту, обмежень на дефіцит бюджету і Урядові гарантії за кредитами.

На 2022 і 2023 роки дію фіскальних правил (в зв'язку з воєнним станом) було призупинено, а фактичні значення відповідних показників почали перевищувати граничні. Так, станом на кінець 2022 року державний і гарантований державою борг склав приблизно 85% ВВП, а дефіцит Держбюджету — 17,6% ВВП.

Піднесення економіки є одним із шляхів зростання обсягів дохідної частини бюджету, оскільки Уряд також може збільшити податкові надходження. Коли відбувається зростання економіки громадяни заробляють більше коштів, що, у свою чергу, впливає на збільшення рівня споживання, а, отже, зростають і надходження завдяки податкам.

Зменшення витрат бюджету повинно передбачати скорочення видатків на соціальні програми, такі як соціальне забезпечення, допомога для державних програм. При вирішенні даної проблеми зменшення видатків з бюджету потрібно виконати перевірку ефективності використання виділених коштів за кожною статтею видатків. Особливої уваги при проведенні аналізу щодо скорочення витрат заслуговують кошти фінансування довгострокових програм, котрі не дають швидкого запланованого соціального та економічного результату [36].

Для фінансування дефіциту бюджету можуть бути використані як інфляційні, так і неінфляційні джерела. Фінансування дефіциту бюджету здійснюються внаслідок запозичень на внутрішніх та зовнішніх фінансових ринках, за рахунок використання залишків бюджетних коштів. Внутрішні позики передбачають продаж державних цінних паперів, одержання кредитів. Зовнішні позики в рамках скорочення бюджетного дефіциту часто використовують для країн, країн з перехідною ринковою економікою, включаючи й Україну.

Трансферти — фінансування, що відбувається у вигляді безоплатної допомоги. Знизити дефіцит бюджету уряд може за рахунок накопичення заборгованості, тобто відтермінування платежів за борги чи товари.

Монетизація — це інфляційне джерело фінансування бюджетного дефіциту. Вона здійснюється як результат надання позик Національним банком України. У такому випадку дефіцит бюджету може бути покритий за допомогою додаткової емісії грошей. Проте, потрібно зазначити, що такий метод використовується лише у крайньому випадку. Внаслідок такої емісії може розвинути неkontrolьована інфляція, зменшуються інвестиційні проєкти, обезцінюються нагромадження населення, а згодом відновлюється дефіцит бюджету. При монетизації дефіциту держава отримує сеньйораж — дохід від друкування грошей. У такому випадку суб'єкти економіки будуть змушені сплачувати так званий інфляційний податок, який через цінове зростання перерозподіляє частину їхніх доходів на користь держави.

Проте можемо констатувати, що державні позики можуть й негативно позначатися на стані бюджетного дефіциту:

- Уряд примусово розміщує державних цінних паперів і порушує ринкову мотивацію діяльності приватних фінансових інституцій;
- державні позики обмежують здатність отримати кредит приватними господарствами;
- збільшення попиту на ринку позикового капіталу завдяки новим державним позикам сприяє подорожчання кредиту, тобто призводить до зростання облікової ставки.

Особливо складними можуть бути наслідки отримання зовнішніх позик.

Проаналізувавши методи фінансування дефіциту бюджету, можемо визначити позитивні та негативні риси кожного з них. При цьому необхідно звернути увагу, що жоден із зазначених методів фінансування не має абсолютних переваг перед іншими та не є повністю безінфляційним.

Враховуючи вітчизняний та зарубіжний досвід у вирішенні питання щодо зменшення дефіциту бюджету можемо розробити деякі рекомендації щодо

політики бюджетного дефіциту в Україні, а саме законодавчо-нормативне регламентування розроблення:

1. Стратегії управління державним боргом України.
2. Стратегії бюджетного планування й прогнозування.
3. Ефективного боргового моніторингу.
4. Процедури бюджетного маневрування шляхом корекції запланованих

показників від їх фактичних значень [37].

Уряд, приймаючи рішення стосовно вибору способу фінансування дефіциту бюджету має виходити з позиції економічної доцільності залучення кожного із джерел фінансування, поєднуючи їх та мінімізуючи можливі негативні наслідки, як для бюджету, так і економіки країни в цілому, у коротко- та довгостроковому періодах.

Отже, управління бюджетним дефіцитом має включати заходи, що здійснюються державою в формуванні, фінансуванні та регулюванні дефіциту бюджету. Мета управління дефіцитом бюджету – збалансування Державного бюджету та забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку.

ВИСНОВКИ

У проведеному дослідженні визначено, що дефіцит бюджету є досить складним явищем, яке потребує глибокого осмислення та розкриття. Дефіцит бюджету є співвідношенням між видатками і доходами бюджету, при якому видатки перевищують доходи.

Дефіцит бюджету може бути класифікований за ознаками: місцем виникнення, формами прояву, причинами виникнення, напрямками фінансування, критеріями змін у фіскальній політиці, терміном дії, взаємозв'язком із державним боргом.

Дефіцит бюджету відображає фінансовий стан країни. Методами бюджетного фінансування державних видатків можуть бути: інфляційний, неінфляційний. У роботі проаналізовано джерела покриття дефіциту Державного бюджету згідно з Бюджетним кодексом України.

Правове поле управління бюджетним дефіцитом формують основні законодавчі та нормативні акти, які регулюють діяльність органів державної влади та управління у сфері бюджетної політики: Конституція, Бюджетний кодекс України, Закони України «Про Державний бюджет України», «Про Національний банк України», Постанови Верховної Ради України, Накази Міністерства фінансів України.

У нашій державі дефіцит Державного бюджету розраховують, базуючись на нормах Бюджетного кодексу України та на борговій концепції дефіциту. Бюджетний дефіцит у контексті збалансування витрат із ресурсами є одним із найважливіших макрофінансових показників. Для аналізу та звітності розраховують абсолютні та відносні показники дефіциту.

У кваліфікаційній бакалаврській роботі проведено аналіз: доходів та видатків Державного бюджету України та бюджетного дефіциту протягом 2018–2022 років. Доцільно звернути увагу на те, що в досліджуваному періоді фактичні показники бюджетного дефіциту не відповідали його граничним обсягам.

Проаналізовано, що дефіцит бюджету в нашій країні вже тривалий час носить хронічний характер. Відповідно до результатів проведеного аналізу державі вдавалося регулювати його і підтримувати на досить невисокому рівні (крім 2022 року), хоча при цьому збільшувалося боргове навантаження.

Одним з основних індикаторів, важливих для проведення дослідження, є співвідношення бюджетного дефіциту з ВВП. Зростання дефіциту бюджету, як правило, відповідає збільшенню обсягів ВВП.

Аналіз показав, що за період з 2018 року до 2022 року Державний бюджет України жодного разу не приймався з профіцитом. На обсяги дефіциту бюджету також впливала економічна та політична ситуація в країні. Перевищення обсягів та темпів зростання видатків Державного бюджету над доходами призводило до незбалансованості бюджету, наявності бюджетного дефіциту. Можемо констатувати, що невирішеною залишається проблема нестабільного розвитку економіки України і як результат, великий відсоток витрат бюджету у показнику валового внутрішнього продукту та значне збільшення дефіциту бюджету.

Протягом всього аналізованого періоду спостерігалися досить високі значення показників бюджетного дефіциту, Україна. За останні 5 років дефіцит бюджету коливався від 59247,9 млн. грн до 914701,7 млн. грн. Відповідні високі значення показників дефіциту Державного бюджету України у 2020 році є результатом негативних наслідків пандемії COVID-19, які враховують додаткове фінансування основних складових державної бюджетної політики, а у 2022 році — війни.

Автором здійснено прогнозування значень показників дефіциту Державного бюджету України графічним та аналітичним методом екстраполяції та засобами MS Excel на наступні 3 роки і визначено тенденцію на його збільшення.

Основними причинами виникнення дефіциту бюджету є економічні кризи, зростання величини державних витрат, неефективна бюджетна та податкова політики країни тощо. Розгляд причинно-наслідкових зв'язків у системі дефіцитного фінансування державної діяльності дає підстави говорити про комплекс макрофінансових ефектів, які дестабілізують економічну ситуацію в

країні, а, отже, визначають необхідність реалізації ефективної політики управління бюджетним дефіцитом.

Найбільш популярними методами фінансування дефіциту бюджету є здійснення внутрішніх та зовнішніх запозичень. Також для зменшення рівня дефіциту бюджету можна використовувати інфляційні, неінфляційні джерела. Під час вибору будь-якого джерела для покриття та регулювання дефіциту в державі варто бути обачним і ретельно планувати його використання.

Аналіз світової практики показав, що для зменшення дефіциту бюджету необхідною складовою є дотримання фіскальних правил. Кожна країна впроваджує їх по-своєму і Україні є, що переймати у зарубіжних партнерів, а саме: формування спеціальних резервних фондів для запобігання фінансової кризи, підвищення рівня контролю за сплатою податків.

У кваліфікаційній бакалаврській роботі запропоновано заходи для збалансування Державного бюджету України: вдосконалення нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу, скорочення витрат, вдосконалення трансфертної політики, впровадження фіскальної моделі управління бюджетним дефіцитом, пошук додаткових резервів збільшення дохідної частини Державного бюджету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жигаєв А.Ю. Роль державного боргу в ринковій економіці. *Гроші і кредит*. 2018. № 5. С. 43-49.
2. Бюджетний кодекс України: Закон України від 11.04.2023 р. № 3035-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (Дата звернення: 25.03.2023).
3. Бюджетна система в таблицях і схемах: Навчальний посібник / [Н.С. Ситник, О.Р. Західна, А.В. Стасишин, О.В. Шушкова]. Львів: видавництво «Апріорі», 2017. 180 с.
4. Федосов В.М., Колот О.А. Управління державним боргом у контексті ризик менеджменту. *Фінанси України*. 2008. № 3. С. 3–33.
5. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посібник. – 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2002. 240 с.
6. Алексєєв І.В., Бондарчук М.К. Гроші та кредит: навч. посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. 216 с.
7. Лондар С.Л., Тимошенко О.В. Фінанси: навчальний посібник. Вінниця: Нова Книга, 2009. 384 с.
8. Юрій С.І. Фінанси: підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. К.: Знання. 2008. 611 с.
9. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України: навч. Посібник. Знання-Прес, 2008. 595 с.
10. Карлін М.І. Фінанси зарубіжних країн: навч. посіб. /за ред. М.І. Карліна. К.: Кондор. 2004. 384 с.
11. Жадько К.С. Фінансово-економічна сутність дефіциту державного бюджету та його вплив на соціально-економічне життя країни. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2015. Вип. 11. С. 208-211.

12. Мигович Т. Роль видатків бюджетів у соціально-економічному розвитку України. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2010. № 6. С. 36–43.
13. Єпіфанов А., Д'яконова І, Сало І. Бюджет України: монографія: у 2-х кн. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ». 2010. 201 с.
14. Семено М. В. Дефіцит державного бюджету та шляхи його подолання. URL: <http://intkonf.org/semenom-v-defitsit-derzhavnogo-byudzhetu-ta-shlyahi-yogorodolannya>.
15. Бюджетний кодекс України. Науково-практичний коментар: за станом на 1 березня 2011 р. / за ред. Л. К. Воронової, М. П. Кучерявенка. Харків: Право, 2011. С. 97-98.
16. Council Regulation (EC) № 479 of 25 May 2009 on the application of the Protocol on the excessive deficit procedure annexed to the Treaty establishing the European Community (Codified version). Official Journal of the European Union. 2009. L 145/1. P. 1-9.
17. Бюджетна система: підруч. / за наук. ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. К.: Центр учбов. Літератури. Тернопіль: Екон. думка, 2012. 871 с.
18. Литвинчук І.В. Бюджетна система: навч. посібн. Житомир: Державний університет «Житомирська політехніка», 2021. 128 с.
19. Бюджетна система: підруч. / за ред. С.І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О.П. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 624 с.
20. Закон України «Про Державний бюджет України на 2023 рік». Перелік від 03.11.2022 № 2710-ІХ. Редакція від 22.03.2023, підстава - 2953-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text> (Дата звернення: 01.04.2023).
21. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення: 01.04.2023).
22. Про Національний банк України. Закон України від 20.05.1999. № 679-ІХІV. Редакція від 31.03.2023, 2849-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text/> (Дата звернення: 03.04.2023).

23. Річні звіти про виконання Зведеного бюджету України за 2018-2022 рр. Державна казначейська служба України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (Дата звернення: 21.03.2023).
24. Інформація Міністерства фінансів України про виконання Державного бюджету України за 2022 рік. URL: https://mof.gov.ua/storage/files_01_03_2023.doc.pdf.
25. Виконання державного бюджету України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/2022/>. (Дата звернення 02.05.2023).
26. A Manual on Government Finance Statistics. International Monetary Fund. Washington, D.C., 1986. 373 p. (Дата звернення 02.05.2023).
27. Гладченко Л.П. Традиційний підхід до визначення дефіциту, його аналітичне значення / Гладченко Л. // *Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України*. 2003. № 2. С.255-262.
28. Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.[за ред. В.Федосова]. К.: КНЕУ, 2004. 864 с.
29. Державний бюджет України: Інтернет-стаття. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/> (Дата звернення 16.04.2023).
30. Єпіфанов А.О. Бюджет України. Книга 1: Бюджет-головна ланка фінансів держави ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010, 145 с.
31. Колісник О.Я. Бюджетний дефіцит: причини, економічні ефекти та особливості управління. *Економіка та держава*. 2014. № 6. С. 26-32.
32. Каліновський Р. Вплив бюджетного дефіциту на реалізацію стабілізаційної політики держави. *Вісник Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка*. Економіка. 2018. №1 (196). С. 27 -33.
33. Мацедонська Н.В. Зарубіжний досвід управління бюджетним дефіцитом. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Випуск 3. С.732-735.
34. Euro area government deficit at 7.2% and EU at 6.9% of GDP. Eurostat: веб-сайт. URL: <https://cutt.ly/VYkegpO> (Дата звернення 02.05.2023).

35. Дефіцит бюджету США виріс в 4 рази. Економічна правда : веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/07/14/662919/> (Дата звернення 02.05.2023).

36. Рибалко Н.О. Фінансування бюджетного дефіциту України: шляхи вдосконалення. *Ефективна економіка*. № 2, 2013. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1784> (Дата звернення 17.05.2023).

37. Кробинець Г.В. Управління бюджетним дефіцитом: вітчизняна практика та найкращий зарубіжний досвід. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. №18. С. 122-128.

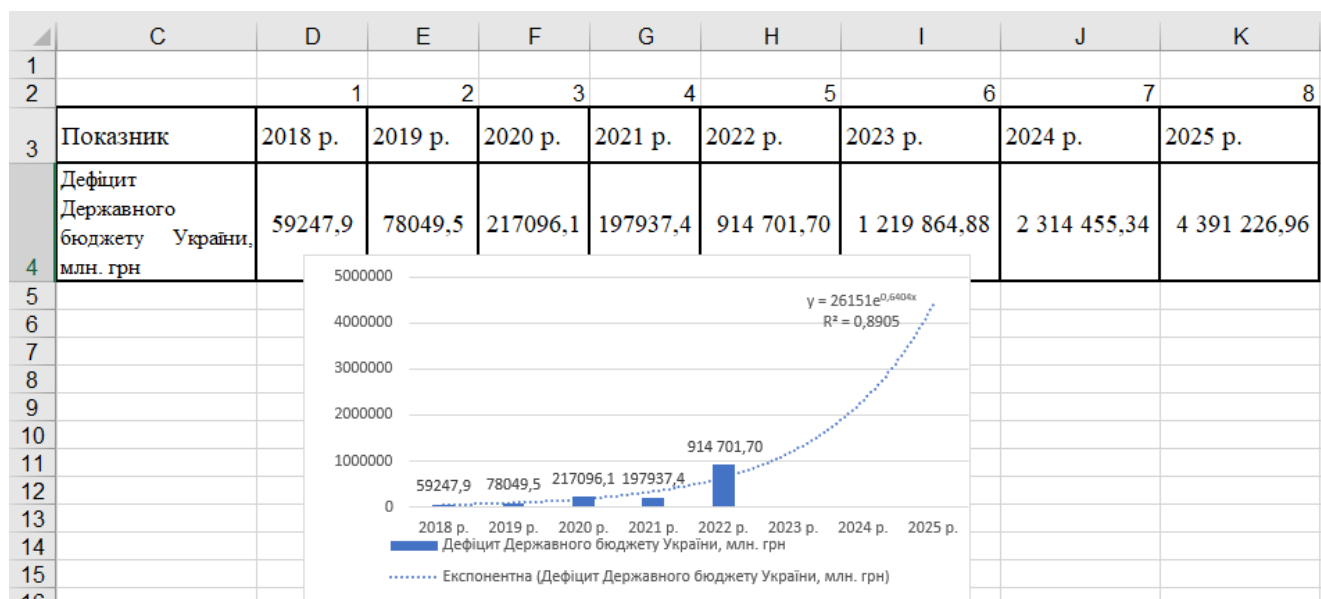
38. Оспіщев В.І. Курс для фінансистів: Навч. посіб. К., 2008. 567 с.

39. Інформація державного веб-порталу бюджету для громадян. Бюджет: доходи, видатки, кредитування, фінансування. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-udget/finance?class=debts&view=table>. (Дата звернення: 14.05.2023).

40. Інформація Національного банку України / Монетарна політика. <https://bank.gov.ua/ua/markets/interest-rates?startDate=01.01.2018&endDate=31.12.2022>. (Дата звернення: 14.05.2023).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

	C	D	E	F	G	H	I	J	K
2		1	2	3	4	5	6	7	8
3	Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2025 р.
4	Дефіцит Державного бюджету України, млн. грн	59247,9	78049,5	217096,1	197937,4	914701,7	=GROWTH(D4:H4:D2:H2:I2:K2;1)	=GROWTH(D4:H4:D2:H2:I2:K2;1)	=GROWTH(D4:H4:D2:H2:I2:K2;1)

Рисунок А.1 – Прогнозування показників дефіциту Державного бюджету України на 2023-2025 рр. за допомогою MS Excel

Джерело: розраховано автором